

Forfatter: Fibiger, Mathilde

Titel: Clara Raphael

Citation: Fibiger, Mathilde: "Clara Raphael", i Fibiger, Mathilde: *Clara Raphael*, udg. af Lise Busk-Jensen , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 1994, s. 249.
Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-fibiger01-shoot-idm140403938810944.pdf> (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Clara Raphael

Efterskrift

Fra Mathilde Fibiger debuterede med brevromanen *Clara Raphael* i 1851, og til hendes forfatterskab afsluttedes med romanen *Minona* i 1854 gik der kun tre år, men i det korte tidsrum fuldbyrdedes en af dansk litteraturs mest dramatiske skæbner.

Clara Raphael vakte straks ved udgivelsen usædvanlig opmærksomhed. Det skyldtes først og fremmest dens feministiske budskab og frimodige heltinde, men dernæst det paradoks, at denne provokerende tekst blev udgivet af en samfundsstøtte som Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), direktør for Det Kgl. Teater og tidens førende kritiker. Da Heiberg ydermere i et nænsomt skrevet forord kunne oplyse, at den anonyme forfatter var en kun 20årig ung pige, så var forudsætningerne for en sensation til stede. Romanen fremkaldte en langvarig offentlig debat med 10 selvstændige pamfletter, såkaldte flyveskrifter, og mere end 25 indlæg i aviser og tidsskrifter. Forfatterindens person og ideer var i et halvt år hovedemne for de dannede kredses selskabelige konversation. *Clara Raphael* blev en regulær kulturel begivenhed. Mathilde Fibiger var på det tidspunkt »sød, elskværdig, ualmindelig smuk og ganske ualmindelig begavet«, som en af søstrene fra den store flok Fibiger-børn skrev (Margrethe Fibiger: *Clara Raphael* 1891, s. 43).

Reaktionen på *Minona* blev en ganske anden, forargelse, fordømmelse og hurtig glemsel. Omtrent ingen interesserede sig for forfatterindens bestræbelser på at videreudvikle ideerne fra den første bog. Mathilde Fibiger blev med et slag en ensom skikkelse uden for de toneangivende litterære kredse og langt foran kvindelitteraturens avantgarde. Nødtvunget opgav hun forfatterskabet for at slå sig igennem som guvernante, oversætter og telegrafist. Først 15 år senere, da kvindesagen atter kom på dagsordenen, fik hun igen politiske meningsfæller. Georg Brandes oversatte Stuart Mills *Kvindernes Underkuelse* (1869) og Dansk Kvindesamfund blev stiftet 250 (1871) på initiativ af ægteparret Fredrik og Mathilde Bajer. Fredrik Bajer, der i et par år havde haft kontakt med det svenske kvindetidsskrift, *Tidskrift för hemmet*, opsøgte i 1867 Fibiger for at bede om bidrag hertil. Han fandt hende på telegrafstationen i Helsingør træt af skuffede forhåbninger og næringsssorger, »et lille forpint ansigt [der] viste sig i kontorruden« (R Bajer: *Livserindringer* 1909, s. 362).

Mathilde Fibiger nåede altså inden sin død som 41årig at se begyndelsen til virkeliggørelsen af den ene side af sin vision, den politiske. Den anden side, den litterære, måtte derimod forekomme hende uden fremtid. Efter *Clara Raphaels* succes havde en række forfatterinder arbejdet med at udvikle et litterært sprog, der kunne udtrykke kvinders livssyn og erfaringer, men denne bevægelse syntes at være gået i stå. Først i 1880'erne fremstod påny en gruppe forfatterinder, der skrev om og ud fra kvindelivet, navne som Amalie Skram, Olivia Levison, Adda Ravnkilde, og der kom til at gå mere end 100 år, før interessen for Fibigers litterære indsats blev genvakt.

For Mathilde Fibiger hang politik og litteratur imidlertid tæt sammen. De politiske ideer, som udtryktes direkte i *Clara Raphael*, var i *Minona* indlejret i fortællingens forløb og billedsprog, men budskabet om kvindens frigørelse som selvstændig og selvbevidst personlighed var det samme. Denne sammenhæng mellem politisk frigørelse og æstetisk selvbevidsthed har det været en senere tids privilegium at afdække.

1. En officersfamilie i enevældens afviklingsperiode

Det dramatiske og efterhånden tragiske præg, Mathilde Fibigers livsforløb antog, var nok forårsaget af samtidens manglende udviklingsmuligheder for unge kvinder - *Clara Raphael* er netop en kritik af kvindelivets snævre rammer - men den usædvanlige Fibigerfamilie lettede hende heller ikke ligefrem adgangen til en problemfri tilværelse. Det var smukke, begavede og talentfulde mennesker, men også stejlt idealistiske karakterer: »formeget, baade af skarp Forstand og farlig Følelse. Men ikke vel organiseret«, som 251 fætterten Johannes Fibiger siden skrev (i *Mit Liv og Levned* 1898, s. 85). Familielivet med de ni børn var stærkt følelsesmættet, også efter forældrenes skilsmisse.

Faderen Johan Adolf Fibiger var major og militærforfatter; med flid og begavelse arbejdede han sig frem til i 1830 at blive leder af den nyoprettede Militære Højskole. Han underviste i fortifikation og taktik, begyndte udgivelsen af et militærvidenskabeligt magasin og bidrog med en række artikler til andre både videnskabelige og æstetiske tidsskrifter. Han var også levende optaget af tidens demokratiske og nationale bevægelser, gik ind for almindelig værnepligt og stiftede en militær »Læseforening«, hvortil også underofficerer havde adgang, hvilket dengang var et uhørt brud på standssamfundets principper.

Den militære Højskole lå på Kongens Nytorv i det gamle Gjethus (støberi), der hvor Det Kgl. Teater (bygget 1874) ligger i dag. Den embedsbolig, Fibigerfamilien flyttede ind i, var en af byens mest moderne med god plads, gasbelysning på trapper og gange og rindende vand i køkkenet. Her udfoldedes en livlig selskabelighed i naturlig forlængelse af faderens embede og omkring de opvoksede børn, Adolf (f. 1813) og Ilia (f. 1817); her levede også den yngste, Mathilde (f. 13. december 1830), sine første år, de år der blev familiens lykkeligste.

Allerede med udgangen af 1835 begyndte ulykkerne at indtræffe. Faderen blev afskediget, angiveligt fordi han ragede uklar med en anden leder på skolen, men sikkert også fordi han hyldede sine demokratiske ideer for åbenlyst. I Frankrig havde julirevolutionen (1830) netop væltet de enevældige Bourbon'er, og Frederik 6. så sig nødsaget til at oprette rådgivende stænderforsamlinger (1835), men mange mente i lighed med Fibigerfamilien, at reformtempoet var for sløvt. Major Fibiger blev forflyttet til Vejle, hvilket på få år ruinerede familien økonomisk og moralsk. Forældrene kunne under de meget forringede forhold ikke holde sammen. Moderen flyttede tilbage til København med Ilia og de tre mindste børn. I 1843 blev skilsmissen lovformelig.

Moderen, Margrethe Cecilie Aasen, var som en af romantikkens madonnafigurer meget smuk, overmåde følsom og helt opslugt af sit moderskab. Boglig dannelse havde hun næsten ingen af. »Børnene 252 omfrededes med den ømmeste Kjærlighed, hvor ingen anden Tvang kjendtes end Frygten for at bedrøve«, skrev Mathilde siden om hjemmet (i et forord til Ilia Fibigers efterladte *Digtninger* 1867). Forældrene passede dårligt sammen, og ingen af dem brød sig om at overskue husholdningsbudgettet. Efter separationen måtte Ilia tage den svagelige moders plads i det nye hjem, indtil dets opløsning ved moderens død i 1844.

Drengene blev tidligt bestemt enten for militæret eller universitetet, hvorimod det var småt bevendt med pigernes skolegang. Rundt regnet hveranden dag gik de hos »Betsi« i St. Peders Stræde, en velmenende dame der formodedes at lære dem at læse og skrive, men egentlig uddannelse fik de snarere fra skønlitteraturen. De ældste børn læste højt af tidens udenlandske forfattere: Scott, Cooper, Schiller, Goethe, Novalis, Hoffmann, og naturligvis de hjemlige husguder: Oehlenschläger, Ingemann, Winther og 'forfatteren til »En Hverdagshistorie«', som de ikke vidste var Thomasine Gyllembourg. Børnene skrev også selv digte og dramaer, de tegnede og spillede teater. Overhovedet var hjemmets atmosfære præget af litterære, politiske og nationale interesser. Også i sidegrenene dyrkede familien litteraturen. En bror til Mathildes far, rektor Peder Grib Fibiger, udsendte bl.a. de første danske oversættelser af Sofokles' *Ødipus* (1815) og *Antigone* (1816), og Mathildes fætter, præsten Johannes Fibiger, skrev dramaer med bibelske motiver. Familien havde høje idealer og en inderlig indbyrdes kærlighed, men også en stolt uvilje mod at bøje sig for de herskende magtforhold, hvilket især blev til ulykke for de mest brillante af børnene.

Den ældste søn, Adolf, var Militærhøjskolens mest lovende officersaspirant. Han fik de bedste karakterer, var midtpunktet i kredsen af de mest fremtrædende elever, sine forældres stolthed og sine søskendes forgudede forbillede. J.L. Heiberg, der ved skolens oprettelse blev ansat som lærer i logik og litteratur, antog Adolf som en yngre ven og så ham gerne i sit hjem efter ægteskabet i 1831 med Johanne Luise. Men Adolf havde som sin far udtalte demokratiske idealer og følte sig i en loyalitetskonflikt mellem kongen og folket. Han erklærede at ville skyde sig, hvis hæren skulle sættes ind mod demonstrationer, idet han hverken kunne svigte sin faneed eller kæmpe mod sit folk. I 1839 skrev han *Historisk Læsebog for 253 Bondestanden*, som blev udgivet af det i 1835 oprettede »Selskab for Trykkefrihedens rette Brug«, et selskab der skulle modvirke kongens ønsker om strammere censur. Denne demokratiske idealisme førte til hans fald.

Ved »Læseforeningen«s årlige majgilde i 1838 til minde om d. 28. maj 1831, da anordningen om provinsialstændernes indførelse udkom, tog han ordet for at levere følgende skåltale: »Jeg tillader mig at udbringe en Skaal for *den demokratiske Aand i Folket*. - At Hvermand maa føle sit Værd som Menneske (...) At Hvermand maa gjennebrænges af Overbevisningen om, at han ikke er sat paa Jorden for at leve alene for sig selv! At Hvermand maa føle og indse, at den Selvkjærlighed, der fører alle Interesser hen paa Jeget, saa stridende mod Christi Lære, lader os forfeile vor Bestemmelse (...) forspildende vore Rettigheder som Menneske, fordi vi svigte vore Pligter mod Menneskeheden!« (Margrethe Fibiger: »Adolf Fibiger« i: *Museum V,1*, 1894, s. 158). Kort efter blev han fjernet fra København og forflyttet til Rendsborg, hvor anstrengende arbejde i felten, samt efter familiens mening en ulykkelig kærlighedshistorie, på tre år tog livet af ham.

Den ældste søster, Ilia, var det Fibigerske familielivs åndfulde midtpunkt. Hun overstrålede i alles øjne de yngre søstre, også Mathilde. Imidlertid led hun siden 16års-alderen af en uigengældt kærlighed til en af broderens officerskammerater, Oswald Marstrand. Skønt Adolf nærmest friede på søsterens vegne, og Ilia selv viste Marstrand sine følelser, afviste han forbindelsen. Marstrands eksklusive kærlighed til sin mor udelukkede andre kvinder fra hans liv. Ilia blev meningsløst ved at håbe, indtil han faldt ved Eckernförde 5. april 1849. Derefter begyndte hun at skrive, i øvrigt samtidig med Mathilde. Hendes forfatterskab, der omfatter flere genrer: dramaer, eventyr, digte og en roman, blev større end Mathildes, men fik aldrig et tilsvarende gennembrud i offentligheden.

2. Frihed og selvrealisering

ældre Ilia. Ilia havde 254 nydt sin tidligste ungdom, mens Fibigerfamilien residerede på Militærhøjskolen, hvorefter familiens nedtur forløb parallelt med hendes modning og resignation. Omvendt var hjemmet opløst, da Mathilde nåede sin ungdomstid, moderen og den ældste bror død, faderen degraderet og ifærd med at indgå fornuftsægteskab med en ordinær kone og Ilia forkastet af sin elskede. Men Ilias ungdom havde også været præget af efterdønningerne fra statsbankerotten i 1813 og et stagnerende enevældigt kongedømme, der modsatte sig reformer. Omvendt faldt Mathildes ungdom sammen med demokratibevægelsen omkring kongeskiftet i 1848, der førte til Grundloven af 5. juni 1849, og den store fædrelandsbegejstring i forbindelse med sejren - som udfaldet med lidt god vilje kunne kaldes i treårskrigen mod Hertugdømmerne og Preussen. Mathilde modnedes samtidig med, at revolutionens begreber om frihed og lighed fik gyldighed i dansk politisk sammenhæng. Hun så de idealer realiseret, som Adolf havde skålet for, frigørelsen af »den demokratiske Aand i Folket« og »Hvermands« ret til at hævde sit »Værd som Menneske«, til at føle sig som en del af »Menneskeheden«.

Hvor Ilia begyndte at skrive ud af sit livs nederlag, nederlaget i forsøget på at blive hustru og moder, hvilket hun til det sidste anså for at være kvindens egentlige livsopgave, der skrev Mathilde ud af den ungdommens begejstring og overmod, som de store samfundsmæssige bevægelser netop da bestyrkede. Det krav om kvindefrigørelse, som er hovedtemaet i *Clara Raphael*, og som skaffede bogen dens berømmelse, kunne formentlig kun opstå i den 19årige guvernantes hoved, fordi tiden i almindelighed var i opbrud, og optimismens ånd for en tid beherskede nationen.

Temaet var imidlertid ikke den eneste årsag til *Clara Raphaels* gennemslagskraft, det smukke, klare sprog bidrog i lige så høj grad til succes'en. Sprogbeherskelse var et af Mathildes tidligt udviklede talenter, hun skrev fra 8års-alderen indholdsrige og velformulerede breve til familiemedlemmer og veninder. I brevene fra årene efter konfirmationen i 1846, hvor hun modtog privatundervisning til lærerinde, og fra tiden på Lolland, hvor hun i oktober 1849 havde tiltrådt sin første guvernanteplads, finder vi mange ideer og formuleringer, som snart skulle blive genbrugt i debutromanen.

255

Til søsteren Anna (f. 1826) skriver hun således i februar 1850: »Har du nogen Sinde været saa gennemtrængt af Foraaret som i Aar? Jeg aldrig. Det forekommer mig, som om et lignende Foraar var i min Sjæl. Jeg føler, hvad det er at leve, at kæmpe og at sejre (...) savner du aldrig Frihed?«; i romanen formuleres passagen således: »Jeg føler Spiren til uendelig Rigdom i mig selv, veed, at Foraaret om et par Maaneder kommer (...) saa kommer ogsaa Guds vidunderlige Kraft, og bringer hvert Frø i min Sjæl til at spire«. Den 23. marts samme år skriver hun til Anna: »derfor, endelig, øve sig mine egne Tanker som smaa Fugle, der gerne vilde følge deres Brødre til den lyse Verden, der er over det materielle Liv«, en sætning som et halvt år senere bliver til den centrale formulering i romanen: »Derfor hige mine Tanker, som smaa Fugle, der skulle prøve Vingen, efter at følge deres Brødres dristige Flugt imod Lyset og Livet« (brevcitaterne fra Marg. Fibiger 1891, s. 44 og 38; *Clara Raphael*-citaterne s. 42 og 27).

Frihed og selvudfoldelse er nøglebegreber såvel i Fibigers private breve som i debutromanen. Den frihed, hun så brændende ønskede sig, fandt hun næsten mirakuløst i skriveprocessen. Hendes breve emmer af eufori over tilsyneladende at kunne skrive sig ud i friheden, ud af sin bornerte hverdag og ud over den kønsrolle, hun efterhånden gav skylden for alt ondt.

3. To søstre og deres døde bror

Mathilde havde både tiden og sin gode formuleringsevne med sig, men forholdet til storesøsteren Ilia og broderen Adolf er et tredje vigtigt moment i forståelsen af, hvordan en så ung pige på få måneder kunne skrive en bog med en så stor gennemslagskraft.

Clara Raphael består af 12 breve skrevet for de 11's vedkommende af Clara til veninden Mathilde. Som nævnt går mange af Fibigers formuleringer fra de private breve direkte igen i Claras fiktive breve til den fiktive Mathilde. Det er derfor nærliggende at tro, at Clara er et dæknavn for forfatterinden selv. Sådan blev bogen også læst i samtiden, hvor Mathilde Fibiger ofte slet og ret kaldtes Clara 256 *Raphael*. Også Heiberg identificerede Clara med Mathilde i den brevveksling med Fibiger, der gik forud for udgivelsen, men forholdet er ikke så enkelt.

Ilia hævdede tidligt, at Mathilde slet ikke var som Clara. I et brev til Heiberg af 2. februar 1851 om hans forhold til søsteren skriver hun: »Jeg har altid været bange, at nogen skulde skatte mig for høit, thi tidlig eller sildigt maatte de dog komme efter det, og hvordan skulde jeg da erstatte dem deres Tab? Den samme Følelse havde jeg nu paa Mathildes Vegne, thi skjønt hun har store Evner og fortræffelige Egenskaber, følte

jeg nok, at hun netop ikke var saaledes som De troede: hun er ikke Clara« (M. Borup (udg.): *Breve og Aktstykker vedrørende Johan Ludvig Heiberg* 1949, III, s. 294). Om Heibergs bemærkning i forordet til *Clara Raphael*, at Clara er »som en Passionsblomst, der er plantet i en Kaalhave«, skriver Mathilde selv langt senere, at den »fortrinsvis kunne passe paa Iia« (Marg. Fibiger 1891, s. 215).

Hele familien og Mathilde med beundrede Iia, der alene ved sin alder var så meget forud for lillesøsteren. Det forord, Mathilde skrev til Ilias efterladte *Digtninger*, er ukritisk tilbedende og aldeles selvudslættende. Hun slører således det urimelige i Ilias 15 år lange udsigtsløse forelskelse i Marstrand ved at antyde, at hans død i krigen forhindrede forbindelsen. Iia var selv overbevist om sin hovedrolle i flokken af søstre. Som det fremgår af den citerede passage fra brevet til Heiberg var hun betydeligt patroniserende over for Mathilde. Samtidig havde hun ikke meget til overs for Mathildes emancipationsideer; hun følte sig langt fra loyalitetsforpligtet over for det, man synes kunne have været et fælles kvindeprojekt. Ved udgivelsen af Mathildes andet indlæg i *Clara Raphael-fejden, Et Besøg* (1851), skrev hun: »Mathilde bekymrer mig; hendes sidste Bog har mishaget mig inderlig« (Marg. Fibiger 1891, s. 110). Året efter henvendte hun sig pr. brev til Marie Grundtvig, på hvis ejendom Mathilde den sommer opholdt sig, for at bede hende med håndens eller autoritetens magt at forhindre Mathilde i at tale offentligt.

Mathildes beundring for Iia og hendes egen stilling i familien som den lille gør det nærliggende at forbinde hendes dristighed som skribent med, at hun så at sige skrev 'under dække' af søsteren. I så fald er den selvsikre og oprørske Clara ikke et selvportræt, men 257 et billede af den beundrede storesøster; ikke nederlagets Iia, men den Iia hun i Mathildes øjne burde og kunne have været, hvis ikke forholdene havde lagt hindringer i vejen, og den Iia som Mathilde selv ønskede at ligne, den unge Iia før kærligheden til Marstrand havde vist sig at være fatal og før familiens fallit. Den ældre, resignerede og livskloge Iia, som Mathilde så søsteren, når hun ikke var alt for manisk eller depressiv, er repræsenteret i bogens mest idealiserede kvindefigur, frk. Carlsen, som Mathilde endda fandt var et svagt billede af søsteren. Til Anna skriver hun i november 1850: »ligner hun [Frøken Carlsen] Nogen, saa er det da Iia, men (...) blidere, mindre udmærket begavet og mindre vittig end Iia« (Marg. Fibiger 1891, s. 56).

Over- og underordningsforholdet mellem de to søstre, som baserede sig på alderens forrang og de øvrige familiemedlemmers præferencer, svarede imidlertid, netop hvad deres litterære produktion angår, ikke til virkeligheden. Iia har skrevet interessante tekster, især eventyrene, romanen *Magdalene* (1862) og lystspillet *Modsætninger* (1862), men Mathilde er en betydeligere forfatter. Alligevel fik Iia mere støtte fra Mathilde til sit forfatterskab end omvendt. Således henvendte Mathilde sig i 1859 diskret til H. C. Andersen, som hun kendte, for at bede ham hjælpe Iias bøger på vej: »det ligger mig ganske anderledes Hjerter, end nogensinde noget af mit Eget har gjort, fordi jeg sætter hendes Begavelse høit over min egen« (Bille og Bøgh: *Breve til Hans Christian Andersen* 1877, s. 131). Andersen skaffede herefter en af Iias fortællinger, »Frøkongens Brud«, optagelse i samtidens mest ansete magasin, *Illustreret Tidende*, formentlig alene for Mathildes skyld, for han så ikke med blide øjne på Iias forfatterskab. Af Iias takkebrev fremgår det, at hun ikke kendte eller ikke anerkendte søsterens hjælp.

Men hvis Iia ikke var en stor forfatter, så var hun ubetvivleligt en storslået karakter. Hun påtog sig i koleraåret 1853 frivillig sygepleje på Almindeligt Hospital, og de sidste syv år af sit liv tilbragte hun i en af lægeforeningens boliger som plejemor for seks børn, som af deres mødre var overgivet til fødselsstiftelsen. Dette var i samtidens øjne også kvindeemancipation, men i en mere praktisk retning end Mathildes. Mathilde forsøgte på en måde at skabe en filosofisk ramme omkring Iias personlighed, den personlighed der 258 var den ideale kerne i Mathildes egen identitet. Iia var på sin side orienteret imod sine heroiske, afdøde mænd, faderen, storebroderen og Marstrand. Da hun endelig fik et udøbt barn i pleje, gav hun den lille pige deres navne i femininum, Oswalde Adolfe. Det var som ældre hendes sorg, at broderen aldrig ville få hendes bøger at se. Hvor Mathilde skrev for at hædre og retfærdiggøre Iia, skrev Iia for at hædre og mindes sine elskede afdøde mænd.

Storesøsteren havde okkuperet Mathildes identitet, og det var måske årsagen til, at hun efter Iias død sammenlignede sig selv med Kaspar Hauser, hvis skæbne Heiberg havde beskrevet i *Kjøbenhavns flyvende Post* (1828 nr. 65-66). Ligesom den gennem hele barndommen indespærrede dreng havde Mathilde først sent fået førstehånds kontakt med verden - ufiltreret af søsterens stærke personlighed.

4. Fibiger og Heiberg

Major Fibigers finanser var ikke til at beholde de ugifte døtre i hjemmet. Efter konfirmationen og et par års ekstra undervisning fandt man plads til dem som guvernanter i forskellige provinsfamilier. Stillingen som guvernante, dvs. huslærerinde for småbørn, for pigernes vedkommende indtil konfirmationen, var dengang

ugifte middelklassekvinders eneste acceptable erhverv. Da Mathilde Fibiger i oktober 1849 var klar til at bestride sin første guvernanteplads, var Ilia netop vendt hjem efter halvandet år hos en præstefamilie på Mors, og Anna, som Mathilde skrev flittigt til, var ude som lærerinde.

Til Mathilde havde man fundet en skovriderfamilie på Lolland, nærmere bestemt Maltrupgård i nærheden af Sakskøbing, og tæt ved Berritsgård, som siden 1832 var forpagtet af en anden farbroder, Christian Fibiger, der var behjælpelig med at arrangere ansættelsen. Efter knapt et år med flittig brevskrivning til søstre og veninder begyndte hun i slutningen af august 1850 at ordne sine ideer inden for en brevomans fiktive ramme; i slutningen af oktober sendte hun manuskriptet til Heiberg og anmodede ham om at stå for udgivelsen.

259

Man har siden undret sig over Heibergs overvældende positive reaktion. Teaterdirektøren, professoren, amatørastronomen og Johanne Luises ægtemand blev med sit eget udtryk ganske »betaget« af den unge guvernantes papirer. Han skriver straks efter modtagelsen et langt brev, der fylder arket ud til alle kanter, vedkender sig bekendtskabet med hendes familie gennem den afdøde bror, takker for den ære hun viser ham ved at ønske ham som sin udgiver, kalder hendes refleksioner dybsindige og stilen veltalende og røber, at han gør sig allehånde anstrengelser for at skaffe nærmere oplysninger om hendes person, at han har fundet detaljerede Danmarkskort frem for at lokalisere Maltrup og forhørt sig i sin bekendtskabskreds om nogen skulle kunne beskrive Mathildes udseende. I næste brev berømmer han hendes brevstil, bekender, at han læser hendes breve om og om igen, og beder hende anvende eventuelle ledige stunder til at skrive til ham, som om hun skrev til en veninde.

I løbet af november måned skriver han seks sådanne lange breve, som Mathilde henrykt besvarer. Af denne korrespondance er kun Heibergs to første breve af 1.-2. 11. og 10. 11. bevaret (publiceret i Marg. Fibiger 1891, s. 60-80), og ingen af Fibigers svarbreve. Han låner hende bøger, afsætter *Clara Raphael* til C.A. Reitzels forlag og glæder sig til deres første møde, når hun ved juletid kommer til København. Han sender forlagshonoraret på 120 Rigsdaler, det samme som en lærerinde med egen småbørnsskole kunne tjene på et år, fratrukket 20 Rd som Mathilde beder ham overlade til »Komitéen for de Faldnes Efterladte«.

I et par måneder levede de to forfattere i det lykkelige fællesskab, der kan findes mellem åndsfrænder. Familierne hæftede sig imidlertid mest ved ubalancen i forholdet mellem den 58årige samfundsstøtte og den 19årige guvernante. Johanne Luise og Ilia greb ind, og forbindelsen blev begrænset til det rimelige, med andre ord nærmest afbrudt.

5. Clara Raphael

Heibergs breve indeholdt ikke kun fyrig opmærksomhed over for forfatterinden, han var selvsagt også god for en analyse af romanens 260 idé og form. Om formen skriver han, at *Clara Raphael* falder i to dele, således at de første 8 breve viser »en interessant kvindelig Karakter i en Krisis af sin Udvikling«, mens der først i det 9. brev »indtræder egentlige Begivenheder, der gør det muligt at opfatte den hele Brev-Cyklus som en Novelle« (Marg. Fibiger 1891, s. 64). Han finder 'bekendelsesdelen', brev 1-8 som han kalder »Bekendtnisse einer schönen Seele«, langt den interessanteste, mens han nærmest anser 'begivenhedsdelen', brev 9-12, for mislykket; den er ganske vist nødvendig for helheden, men alt for præget af Mathildes manglende livserfaring: »det er ogsaa først her, at man ser Resultatet af det Hele, og det er dette Resultat, som jeg ikke kan anse for den Sandhed, hvori Læseren kan slaa sig til Ro«. Dette 'resultat' er tydeligst konkretiseret i bogens særprægede ægteskabsarrangement, et platonisk forhold mellem helt og heltinde. Mod det retter Heibergs diskussion af romanens idé sig. Hans grundsyn er, at kun manden kan repræsentere det alment menneskelige, mens det er kvindens bestemmelse at leve i det konkrete. Kvinden bør derfor ikke elske mennesket som abstrakt begreb, men kun i skikkelse af sin konkrete ægtemand. Hermed peger han direkte på den kønsteori, som er Fibigers væsentligste angrebepunkt.

Romanens fortælling følger guvernanteromanens kendte genremodel. Clara rejser til provinsen som guvernante, føler sig hævet over de prosaiske omgivelser i kraft af sine indre kvaliteter og finder efter visse forhindringer en ægtemand, som er både følelsesmæssigt og socialt attraktiv. Det er Claras forbindelse med ægtemanden, baron Axel, der udgør romanens afsluttende 'begivenhedsdel', og de fleste læsere vil sikkert medgive Heiberg, at dens sammenhæng med hoveddelen er for løs.

Guvernanteromanen havde været dyrket i England siden 1800tallets første tiår, men genren havde ikke interesseret danske forlag, før guvernanten i 1840'erne blev en kendt skikkelse også her. Da Charlotte Brontë's *Jane Eyre* under stor opmærksomhed udkom i 1847, syntes tiden moden. Den blev oversat til dansk

i 1850 med den hjemmelavede undertitel »En Gouvernantes Memoirer« og blev derved den formentlig første roman i sin genre på det danske marked. Vi ved ikke, om et større eller mindre kendskab til *Jane Eyre* var blandt Mathilde Fibigers forudsætninger; i alt fald blev *Clara 261 Raphael* den første danske guvernanteroman; den fik siden mange efterfølgere.

Temaet i de første 8 breve er Claras vågnende selvbevidsthed og et samtidigt hermed voksende modsætningsforhold til omgivelserne. I 1. og 2. brev fra november 1848 fortæller hun om opbruddet fra København, hvor hun uden sorg har forladt den tante, hun er vokset op hos, men som hun ikke mener at have noget til fælles med. Tanten er optaget af sit praktiske dagligliv, mens Clara lever i fantasier hentet fra historisk og skønlitterær læsning. Skolegang har Clara ikke faet meget af, religionen siger hende ikke noget, hun vil helst være fri for alt det, en almindelig opdragelse indebærer. Teksten er konstrueret over dualismer som natur vs. kultur og åndeligt vs. materielt, billedliggjort i modstillingen mellem Claras kærlighed til fritflyvende fugle over for tantens glæde ved burfugle, og tantens manglende interesse for Gyllembourgs historier om hverdagslivet over for hendes glæde ved sit eget hverdagsliv. Inspirationen til opbruddet kommer fra demokratibevægelsen i marts 1848. Her har Clara endelig set nogle af sine indre forestillinger virkeliggjort, idet tilfældige medborgere samlede sig til 'det danske folk', hun kender fra litteraturen. Den nationale og politiske vækkelse vokser til en religiøs, troen på fædrelandet trækker troen på Gud med sig. Claras selvbevidsthed vågner, metaforisk beskrevet som en solopgang, hun føler sig skabt i Guds billede og mener at bruge sin nyfundne identitet efter hensigten ved at blive lærerinde.

Virkeligheden lever imidlertid ikke op til forventningerne. De nye omgivelser synes hende prosaiske og tomme. Arbejdsgiveren er en konventionelt høflig forpagter, hans kone fortabt i sin husholdning, børnene forkælede og forvalteren uden åndelige interesser. Ved middagsbordet drejer konversationen sig om naboerne, specielt den stedlige baron, mens emner som politik og litteratur ikke interesserer. Bedre ser det ikke ud i omgangskredsen, hvor præsten er ortodoks og hans kone tomhjernet veltalende. Blandt de unge piger på Claras alder, præstens lærerinde frk. Sonne og gårdejerdatteren Camilla, er den førstes dannelse kun udvendig og den andens hoved kun fuldt af mode og erotik. Clara skriver træffende, at mens hun selv elsker de danske soldater som nationens forsvar, interesserer Camilla sig kun for nationens forsvar, fordi hun sværmer for 262 nogle officerer. Camillas far mangler »høiere Begreb« og broderen, der er »Noget paa et Contoir«, møder Claras krav om åndeligt livsindhold med en bemærkning om, at det materielle velvære ikke bør forsømmes. Clara kommer snart til at opfatte sit nye miljø som netop det spidsborgerlige helvede, Heibergs 'sjæl efter døden' ender i. Menneskene fungerer som maskiner, virkeligt liv finder hun kun i bøgerne. Hun på sin side far ry for at være aparte og affekteret.

Det fører til et sammenbrud for hendes hidtidige verdensbillede og et gennembrud for en ny selvopfattelse, hvilket hun beretter om i 3. brev. Hun bryder sig ikke mere om at undervise, når hun så tydeligt mærker hullerne i sin egen viden. For at befæste sin ny identitet dekorerer hun sit værelse med billeder af store danske mænd og jomfru Maria i en 'himmelfarts'-udgave. Her tilbringer hun sin fritid med at læse de skrifter af Poul M. Møller, som får hovedparten af æren for hendes forvandling. Han har vist hende vej til »Tankens Verden«, den eneste hun kan føle sig hjemme i.

Problemet er nu, at kvinder ikke har legitim adgang til 'tankens verden'. Clara får øje på, at de store politiske og litterære bevægelser i tiden, som hun alene lever for, ikke har kvinder som aktive medvirkende. Det åbner for den feministiske vrede, som har gjort bogen berømt: »For første Gang i mit Liv føler jeg Sorg over at jeg ingen Mand er (...) Er det med Rette at de halve Mennesker ere udelukkede fra al aandelig Beskjæftigelse? Eller har virkelig Vorherre skabt os af ringere Stof end Mændene (...) det egentlige Liv i os er ikke kommet til Bevidsthed, vor Aand er fangen, og Fordommen staaer paa Vagt ved dens Fængsel« (s. 28). Her ses Fibigers væsentligste idé: hun ophæver de modsætningspar fra tekstens indledning, som var en del af det samtidige romantiske livssyn, natur/kultur og åndeligt/materielt, i en ny overgribende modsætning mellem mand og kvinde. En mand kan, hvis han har vilje til det, hæve sig over kulturens materielle niveau og følge sin indre natur ind i åndens verden, men en kvinde har ikke denne mulighed, hvor megen vilje hun end sætter ind på sagen. Mænd kan studere og frit udveksle tanker, mens piger får åndeligt snøreliv på og kun stimuleres til forfængelighed og ønsker om at behage andre. Denne forskel kalder Clara mændenes undertrykkelse af kvinderne - »thi underkuede 263 ere vi, om end Lænkerne ere forgyldte« (s. 31) - og formulerer herved den klassiske feministiske kritik af kvinderollen.

5. brev giver denne i hovedsagen politiske analyse et religiøst fundament. Med et af Grimms eventyr som tolkningsramme hævder Clara, at det er, som om hun har fået Fanden til gudfar, og at han har fordrejet hendes syn på verden. Fibiger nærmer sig her vor tids begreb om en 'kvindesynsvinkel'. Clara føler, at hendes naturlige (kvindelige) blik på verden bliver fornægtet og fortrængt af et andet (mandligt) blik. Dette andet blik tildeler hun Fanden, hvorimod hun tager Gud til indtægt for sit eget syn på verden. Hun bliver besat af ideen om at gøre op med dette skævsyn, som hun forstår som et valg mellem Gud og verden; hun vil hellere vente på, at »Guds vidunderlige Kraft« skal spire i hende end lade »Verden indtage den ledige Plads« (s. 42). Den stadig kraftigere religiøse underbygning af problemstillingen fører i 6. og 7. brev til et sammenstød med præsten. Da Clara tillader sig at have en personlig mening om en af kirkens ceremonier (dåben) og ydermere har alternative skriftsteder at sætte op imod præstens autoriserede, foranlediges han til fra prædikestolen at kalde tidens krav om frihed og selvstændighed for vantro. Bagefter ved kaffebordet i

præstegården holder Clara en modprædiken, hvis teologiske essens er, at hun hverken tror på syndefaldet eller Treenigheden. Adam og Eva i paradiset var uskyldige, mener hun, men de manglede selvbevidsthed og fri vilje. Det var Gud selv, der gav dem kundskab om godt og ondt og en fri vilje til at vælge det gode. Imellem på den ene side paradiset uskyldstilstand og på den anden side kamp, arbejde og synd forbundet med fri vilje og selvbevidsthed valgte menneskene det sidste. Kristus har vist menneskene det gode, og menneskelivet er en stadig kamp for at vælge det. Kristus var ikke Guds søn, men en stråle af Guds eget væsen (en nyplatonisk idé), for der er kun én Gud, og han er alles fader. Frihed er for Clara retten til uhindret at forfølge de gode og sande mål, man sætter for sig selv, og som er gnister af det guddommelige skaberværk.

I 8. brev kulminerer Claras religiøse bekendelser, idet hun inspireret af Schillers Jeanne d'Arc lover at afstå fra al kødelig kærlighed og ofre sig helt for at realisere sine idealer. Løftet er udgangspunktet for de forviklinger, der udspilles i de sidste 4 breve. Clara og 264 Axel forelsker sig, baronen frier til guvernanten, og den jordiske lykke frister, men hun må afslå for at være sit løfte tro. Først da frieriet indbefatter ægteskab uden 'jordisk kærlighed' (erotisk samliv), som Clara føler vil tage kraften fra hendes livsopgave, kvindeemancipationen, og som i parentes bemærket ville konfrontere hende med kønssystemet i praksis, kan det ni måneder lange handlingsforløb rundes lykkeligt af

6. Clara Raphaels feminisme

Trods tekstens stigende koncentration om religiøse spørgsmål er Claras feminisme ikke rettet imod kristendommen. Hendes kontrovers med præsten holder sig inden for en gammelkendt teologisk modsætning mellem viljens frihed og Guds almagt. Ligesom de i samtiden udbredte vækkelsesbevægelser styrker hun sin selvfølelse med et personligt gudsforhold og med bekræftelsen af kristendommens dominerende faderskikkelse; »Der er een Gud, og alles Fader«, skriver hun, og »Jeg vil slutte mig til Gud, give mig til ham« (s. 57 og 64). Moderskikkelsen står tydeligt svagere, selv om »Marias himmelfart« hænger på væggen, og 'Jeanne d'Arc'-inspirationen indgives hende af »Guds Moder« (s. 63). Angrebet gælder det sociale kønssystem, som stiller kvinder og mænd forskelligt i forhold til det almene, staten og Gud. Fibiger hævder, at kvinden såvel som manden kan repræsentere det, Heiberg kalder det abstrakte menneske, at begge køn kan stå i et direkte forhold til Gud. Heibergs holdning er modsat, at manden repræsenterer det almene, mens kvinder er forbundet med det almene gennem sit forhold til manden. For Heiberg står manden mellem kvinden og Gud, han repræsenterer Gud for kvinden eller med Miltons ord, som også på Fibigers tid ofte citeredes: »he for God only / she for God in him« (*Paradise Lost* 1667, VIII 1.450-1).

Fibigers mest bemærkelsesværdigt indsats bestod i en vedholdende opmærksomhed mod dette midtpunkt i kønssystemet, ideen om at manden repræsenterer mennesket, mens kvinden er en særart. Tankegangen er ellers først blevet gennemanalyseret langt senere; f.eks. af Simone de Beauvoir i *Det andet køn* (1949, da. 1965), 265 hvor den biologisk betingede kønsforskel erstattes af socialt konstruerede kønsroller, således at opnåelsen af den fulde menneskelighed alene betinges af viljen og modet til at transcendere det givne; eller af Freuds psykoanalyse, hvor kønsforskellen omskrives til pigens og drengens forskellige stilling til kastrationsfantasier; og af Lacans teori om, at sproget og dets symbolske orden er domineret af en fallocentrisk logik, som henviser 'kvinden' til negationens plads som en ikke-mand.

Den patriarkalsk-kristne retorik, som Fibiger udtrykte disse ideer i, skyldtes samtidens kultur, hvorfra den unge forfatterinde nødvendigvis måtte låne sprog og begreber. Jævnligt citeres mandlige tænkere og forfattere som for manges vedkommende intet ville have haft til overs for hendes feminisme. Mest påfaldende er begejstringen for Poul M. Møller, i hvis skrifter en figur som Clara er søgt uskadeliggjort på forhånd. I essay'et »Qvindelighed« (1823, *Efterladte Skrifter* III, s. 314-321) latterliggør han kvinder med intellektuelle præstationer; en kusine, der foretrækker at pleje sit åndsliv frem for sin gamle tante, får en særlig hård medfart. Således lagde Fibiger allerede i valget af sine forbilleder den troskyldighed for dagen, som i den efterfølgende fejde om romanen og i det senere forfatterskab forhindrede hende i nogensinde at få konsolideret sin position.

Romanen præsterer kun en enkelt betydelig person, der kan formidle mellem heltindens radikale standpunkter og omgivelserne. I 4. og 7. brev møder Clara frk. Carlsen, en københavnsk dame, som imponerer ved sin dannelse og selvkontrol. Hun har oprettet et sprogkursus i den nærliggende by, er ældre end Clara, selverhvervende og uden familiær situation. Hun belærer Clara om, at man må forsøge at virkeliggøre sine ideer i det samfund og inden for den familieform, der nu engang findes. Hvor Claras univers er totalt polariseret (»Guds Idee og Verdens Idee staae fjendtlige ligeoverfor hinanden«, s. 38), forbinder frk. Carlsen begejstring og fornuft, himmel og jord, med det billede, at planterne både behøver solens lys (det

himmelske, begejstringen) og jordens næring (det verdslige, fornuften) for at trives.

En psykoanalytisk tolkning af Claras tankegang vil hæfte sig ved, at det polariserede univers og kompromisløsheden bærer den barnlige 266 narcissismes vandmærke. Clara foretrækker at forankre sin identitet i et udviklingsstadium før opdagelsen af den for pigen invaliderende kønsforskel. Afvisningen af slangen i hendes paradision («kun Slangen har jeg intet Brug for», s. 56) kan følgelig tolkes som et kastrationsforsvar ud fra devisen, hvad man ikke har, kan man ikke miste. Den modne frk. Carlsen svarer hertil, at man må erkende sin grundlæggende svaghed («den menneskelige Aands Afmagt»), før man kan samle kræfter til sin personlige virksomhed («være modtagelig for den hellig Aands Kraft», s. 60). Clara lader sig nu ikke overbevise («jeg føler kun min selvstændige Tilværelse i denne Modsætning af Godt og Ondt»). Hvis kristendommen truer hendes følelse af indre styrke, lader hun den hellere falde («Hvorfor skulde jeg da lytte til det, som er mig ufatteligt», s. 60-61). I *Minona* er denne konflikt mellem heltindens kvindelige selvfølelse og det kvindefjendske samfund stadig det centrale tema, men her bliver resultatet det modsatte, idet heltinden erkender sin misopfattelse af verden, hvorefter forfatterinden dog foretrækker at tage livet af hende.

Claras feminisme er forankret i kritikken af patriarkatet som psykisk og symbolsk struktur, men denne feminisme udtrykkes skiftevis i litterære, politiske og teologiske koder som en æstetisk, social eller åndelig undertrykkelse, så det er ikke sært, at penneveninden gentagne gange må bede om at få præciseret, hvad det egentlig er, hun vil, og hvordan hun vil opnå det. Således presset slår Clara fast, at hun vil kæmpe for »Damernes Emancipation«, at hendes slagmark er sproget og hendes våben pennen og stemmen (s. 69). Når det kommer til stykket, kræver Fibiger altså ikke umiddelbart hverken økonomisk eller politisk emancipation, damerne skal ikke »deltage i alle Herrernes Rettigheder og Forretninger« (s. 42). Heiberg konstaterer tilfreds, at Clara hverken vil skaffe kvinderne mandighedens sociale kendetegn («fægte, svømme og ryge Tobak») eller de politiske («have Sæde og Stemme i Kommuner og paa Rigsdagen»). Hvad hun kræver frihed til er at realisere sit ideal, en frihed Heiberg selv erklærer, at alle burde være enige om at indrømme kvinden (Marg. Fibiger 1891, s. 62). Her mødes de to romantiske idealister, Heiberg og Fibiger, i fuld samdrægtighed, hvorimod de er aldeles uenige om, hvad det kvindelige ideal er. Heiberg mener, 267 at det er den kristne madonna, moderen, men i *Clara Raphaels* persongalleri er der ingen positive moderskikkelser. Clara fornægter tværtimod den jordiske kærlighed; hendes kreativitet retter sig ikke mod moderskab, men mod forfatterskab, barnet er udskiftet med bogen. Det bedømmer Heiberg ud fra sin romantiske kønsfilosofi som en absolut fejl, og det er også klart, at Fibiger hermed afgørende overskrider det filosofiske grundlag, som på sin side havde muliggjort hendes radikale emancipationsteori. Heiberg sætter sin lid til, at forfatterinden snart vil forelske sig, hvorefter kærlighedens magt vil retlede hendes ideer. Den version gennemspillede Fibiger derefter pligtskyldigt i sin næste roman.

7. Modtagelsen af Clara Raphael

Den offentlige debat om *Clara Raphael* indledtes med Heibergs forord, og en bedre anbefaling til læserne kunne Fibiger næppe have ønsket sig. Han oplyser først, at den ukendte forfatterinde er en ganske ung pige, for at læserne ikke skal tro, at Claras ideer om afkald på jordisk lykke og hengivelse til Gud blot er bigotte omskrivninger af en aldersbetinget resignation. Samtidig understreger han Claras protestantiske grundsyn; hun forlader ikke verden for på katolsk vis at gå i kloster. Herefter falder de kritiske bemærkninger om Claras kvindeideal, jomfru-krigeren fra Orléans, som efter Heibergs mening burde have været udskiftet med jomfrumoderen fra Nazaret. I forlængelse heraf påpeger han sammenblandingen af idé og ideal; Clara forsøger at virkeliggøre det, som kun kan være en abstrakt idé, hun tager tidens romantiske og kristne myter alt for bogstaveligt. Om genren bemærker han, at tekstens karakter af novelle er illusorisk, og at den snarere må rubriceres under 'bekendelser'. Ved 'novelle' forstår Heiberg her nærmest 'samtdsroman'; i 1800-tallets begyndelse betegnedes romanen ofte efter dens delvise oprindelse i den engelske 'novel'. Kritikken afløses igen af rosende ord om stilen, især den virkningsfulde kontrast mellem de abstrakte ideer og det provinsielle sceneri og mundrette sprog. Heiberg havde selv i nogle af sine vaudeviller og især i de netop udkomne *Gadeviser* (1849), hvis heltinde i 268 øvrigt hedder Clara, dyrket talesproget, og hans begejstring for *Clara Raphael* kan meget vel hænge sammen med Fibigers umiskendelige evne for enkel ubesmykket sprogføring, hvilket ikke var sædvanligt blandt datidens skribenter. Han citerer fra deres brevveksling hendes formulering af sit stilistiske ideal som »den frie, undertiden overgivne Tone, hvori en ung Pige skriver til sine Veninder, den dristige Hengivelse til Øieblikkets Indskydelser« (s. 1213).

Heibergs navn på titelbladet var utvivlsomt årsag til, at alle aviser med respekt for sig selv sørgede for en hurtig anmeldelse af bogen, men det var dog kun den småborgerligt reaktionære *Flyveposten*, der direkte påstod, at *Clara Raphael* alene kunne takke sin udgivers position for succesen (usign. anm. 8.2. 1851, måske

red. Edv. Meyer). *Berlingske Tidendes* anmeldelse, der kom allerede 21.12. 1850, finder »Fremstillingen interessant og livfuld, Sproget klart og smukt«, »et ualmindeligt novellistisk Talent« og »ypperligt skizzerede« personer, hvorefter forfatterinden dog kritiseres for med sin begejstring for 'ideen' at stille sig i for skarp opposition til verden. Denne positive holdning til stilen og negative holdning til ideindholdet blev gennemgående for anmeldelserne, hvor vurderingen af ideerne dog naturligvis varierede med skribenternes politiske ståsted. Ingen brød sig om slutningens ikke-ægteskab.

Journalisten og jurastudenten Rudolf Varberg (1828-1869) havde et materialistisk og socialistisk grundsyn. Han undlod derfor ikke i sin anmeldelse over tre numres forsider af den demokratiske *Kjøbenhavnsposten* (31.12. 1850, 4.1. og 8.1. 1851, sign. R.S.) at kritisere Claras kvindeideal og hele tænkemåde for abstrakt idealisme og unatur. Dog blev han blandt anmelderne Fibigers mest ihærdige støtte. *Clara Raphael* var efter hans mening julens interessanteste udgivelse, væsentligere end f.eks. Ingemanns og Sibberns seneste bøger. Han fremhæver en »mærkværdig Evne« hos hende »til objektiv Opfatning« og »en overordentlig Klarhed og Bestemthed« i Karaktertegningen. Temaet betegnes som begejstringens psykologi og kvindeemancipation, og begge diskuteres indgående. Varberg skitserer for egen regning kvindesynets historie som en svingning mellem to poler: ideen om de to køns »andelige« lighed (oplysningstiden, Holberg), over for ideen om de to køns forskellighed 269 (Platon, romantikerne, de utopiske socialister). Selv vil han placere sig imellem de to ved at fremhæve ligheden i det menneskeligt betingede og forskellen i det legemligt betingede. Trods hans materialistiske udgangspunkt viser det afsluttende udsagn om, at kvinden i det væsentlige er bestemt af sit køn (»først naar Qvinden bliver Moder, er hun virkelig Qvinde«), at han, når det kom til stykket, selv var dybt forbundet med romantikkens kønsrolledualisme.

I de nationalliberales *Fædrelandet* fyldte Hans Egede Schack (1820-1859) to numres forsider (8.1. og 9.1. 1851, sign. -a-) med kritik af det ubestemte ved Claras emancipationsidé og ros til hendes forfatters talent: »uagtet hun ikke har anvendt mange Træk paa hvert Billede, staae de fleste Personer dog levende og klart for Læseren. Grev P. er især fortræffelig, ligesom ogsaa Pastor Star er et nyt, meget godt species af den til æsthetisk Behandling saa vel skikkede Præstestand. Replikkerne ere almindelig meget vel afpassede efter Charakteren, og man plages i Dialogen næsten aldrig med Fyldekalk«; en fin ros fra en forfatter af Schacks format! Som politiker ærgres det Schack, at forfatterinden ikke har benyttet lejligheden til at kræve konkrete forbedringer f.eks. i pigeuddannelsen. Hun er stærkest i det negative, i opgøret med sine modstandere, og for svag i sin positive bestemmelse af, hvor emancipationen skal føre hen, mener han. Trods sin fremhævelse af de amerikanske kvinders bedre uddannelsesmuligheder er Schacks kvindesyn ligeså romantisk som Heibergs; kvinderne skal have muligheder for at udvikle sig, men de skal blive inden for den kønsbestemte arbejdsdeling, hvor de har særlige opgaver at løse med moderskabet som den vigtigste. Han er tæt på at beskyldte Fibiger for at plagiere Poul Møller, måske ud fra et (ubevidst) behov for at finde en forklaring på, at det er lykkedes en kvinde at skrive noget så udmærket.

Den første nedrakning leverede Meir Goldschmidt i sit tidsskrift *Nord & Syd* (10.1. 1851). Hans 20 sider lange artikel er, bortset fra nogle få rosende bemærkninger (»stor Friskhed og Livfuldhed (...) en stor Nøiagtighed i Sproget, en Tankens Selvbevidsthed og bestemte Udtryksmaade, Holdning, Stiil«), en ironisk og bedrevende afvisning af kvindeemancipationens relevans. Kvinder er ikke mere undertrykte end mænd, hele samfundet er tyngt af »borgerlig Feighed, Egennytte, Uvidenhed, Forfængelighed, Fordom o.s.v.« 270 Kvinderne udvikler sig i samme takt som mændene: »Hvo, der kæmper for Menneskehedens almindelige høie Interesser (...) kæmper ogsaa for Kvinden«. For Goldschmidt kan kvindefrigørelse kun bestå i, at kvinden får ret til at følge sin natur, som han mener er »at turde frit vælge den, hendes Hjerte udkaarer, vorde Hustru og Moder«. Kvinder kan ikke have andre idealer end: »Jomfruen i hendes Blufærdighed, Hustruen i hendes Troskab, Moderen i hendes Forhold til Børnene«, alt andet vil virke uskønt og unaturligt. Goldschmidt understreger kvindens store betydning for manden: »ingen Mand er bleven stor uden ved en Kvinde«, men har kvinden således hjulpet en mand til udødelighed, føler han sig også overbevist om, at »Kvindens Sjæl« vil følge mandens over i udødeligheden, underforstået at så behøver hun ingen personlig anerkendelse. Der kunne naturligvis »ansættes en særlig Historiograph til at protokollere slige Tilfælde«, bemærker han spydigt (og peger hermed frem mod vor tids kvindeforskning), men han tror »paa Kvindekjønnets Vegne at føle en vis Uvillie over den blotte Tanke«; den kvinde, der har levet et rigt liv som sin mands genius, ville helst »med lykkeligt, indadvendt Blik (...) slaae Sløret ned, naar Veien gik gjennem Mængden«. Således belærer han forfatterinden om, hvad man bør mene om hendes emne. Værst er det, at hans henvendelse egentlig ikke gælder bogens forfatter, formentlig fordi han regner hende for en uværdig modstander i en polemik. Tonefaldets sarkasme og overlegenhed er vendt mod det store navn på titelbladet. De første mange sider bruges på at revse Heiberg, fordi han i sit forord har svigtet »de sande æsthetiske Hensyn« ved at rette læsernes opmærksomhed mod forfatterindens person i stedet for hendes værk.

I forlængelse af Goldschmidts standpunkt bemærker *Flyveposten* i sin (ovennævnte) anmeldelse, at Heibergs oplysninger om forfatterindens person medvirkede til at samle opmærksomheden om romanens politiske indhold snarere end det litterære. Schacks og Goldschmidts anmeldelser blev imødegået af Varberg i *Kjøbenhavnsposten*. Samtidig ønskede det sønderjyske blad *Dannevirke* kvinderne velkomne som forfattere (17.1., usign.), mens det norske *Idun* beklagede, at der på noget så »Luftigt og Forskruet skal ødsles saameget Talent« (januar, usign. måske red. A.M. Glückstadt) og 271 *Berlingske Tidende* bragte et

rørstrømsk digt »Til Clara Raphael«, sign. »En Røst fra Danmarks unge Qvinder«, der opfordrer hende til at søge vejledning i religionen (11.1.).

I løbet af få uger havde al offentlig interesse således samlet sig om *Clara Raphael*, og den blev ikke mindre de næste par måneder, hvor 8 flyveskrifter på mellem 25 og 141 s. og yderligere godt 10 avisindlæg bidrog til debatten. 25. april 1851 kunne Varberg skrive en situationsrapport i *Kjøbenhavnsposten*: »Siden Nytaar, da Heiberg fremtraadte for Publikum og præsenterede »Clara Raphael« med nogle »velvalgte« Ord, er der nedstyrtet en sand Skylregn af Smaaskrifter for, mod, om og til dette Arbeides Forfatter. Adresseavisen maa hver Dag annoncere eet, somme Tider to, i Læsesalonerne findes de paa alle Bordene, og i Leiebibliothekerne maa der ansættes særegne Assistenten til dette Departement«. Diskussionen var begyndt som boganmeldelser, men Fibigers radikale tankegang og sikre stil fremprovokerede en bred samfundsdebat om køn, æstetik, religion, moral og politik. Efterhånden blev dog spørgsmålet om, hvad kvindelighed er og bør være, stridens væsentligste genstand. Tre fløje udkrystalliseredes, hvoraf højre- og venstrefløjen viste en påfaldende enighed om at afvise kvindeemancipationens politiske program.

Højrefløjen var bedst repræsenteret af Goldschmidt og hans fastholdelse af, at al kvindelig udvikling måtte foregå inden for de traditionelle kønsroller, men snart sluttede flere mindre ånder sig til ham med besyngelser af den blufærdige jomfru, trofaste hustru og ømme moder, bl.a. J. Gerson (1811-1894), der skønt ugift skrev *Fem Breve til Clara Raphael* under det kvindelige pseudonym »En ung Hustru« (februar) og Louzon (ukendt pseud.): *Nogle Blade skrevne til Clara Raphael* (marts). At angsten for konkurrence på det pressede arbejdsmarked var et skjult motiv bag ønsket om at beskytte kvinderne i hjemmet ses tydeligst i Børgesen: *Fra »En paa et Contoir«* (april).

Venstrefløjens mest markante indlæg kom fra Frederik Dreier, som i *Blik paa det verdenshistoriske Værk Clara Raphael* (april) leverede en materialistisk analyse af familiens og kønsrollernes historie. I en ironisk tone, der ikke giver Goldschmidts noget efter, håner han romanens emancipationsprojekt, som kun er interessant for 'salon damer', 272 og skitserer i stedet et socialistisk projekt for samfundets reform og kønnenes ligestilling med »Qvindagtighedens grundige Udryddelse« som et væsentligt middel.

Imellem disse to yderfløje står de reformorienterede; socialister som Varberg, liberale som Schack og konservative som Grundtvig, der i *Danskeren* (24.5.) glædede sig over den både meget danske og meget kvindelige bog. På denne fløj befinder også de feminister sig, der i større eller mindre grad sluttede op bag Fibigers program. Det drejer sig om Fanny Normand de Bretteville, der både skrev et indlæg i *Nord & Syd* (31.1. 1851) og flyveskriftet *En Brevvexling om Qvindens Stilling i Samfundet* (marts, pseud. Sibylla) og Pauline Worm, der skrev *Fire Breve om Clara Raphael* (marts) og artiklen »Om Kvindens Kald og Kvindens Opdragelse« i *Fædrelandet* (23., 24. og 25. april).

Pauline Worm (1825-1883) var som Fibiger guvernante i provinsen, da hun blandede sig i *Clara Raphael-fejden*, men hun stod på spring for at rejse til København og tage den i 1844 oprettede institutbestyrereksamen med henblik på at åbne sin egen skole. For Worm var kvindeemancipationens fremtidsperspektiv øget adgang til uddannelse og erhverv, hvilket præger hendes diskussionsindlæg. Hun kritiserer bogens verdensfjerne idealisme og peger på nødvendigheden af mere konkrete forslag som f.eks. forbedret skolegang for piger. Trods kritikken oplever Worm tydeligvis situationen meget lig Fibiger, hvilket især kommer frem i flyveskriftets følelsesfulde digt »Til Clara Raphael«: »Hvor lærte du den underfulde Tale? / Hvor er den fjerne Himmel, som du saae? / Ak! Du er fremmed her i Jordens Dale - / En Genius, hvis Røst vi ei forstaae«. Samfølelsen mangler derimod helt hos den anden lærerinde, Athalia Schwartz (1821-1871), som blandede sig i debatten med flyveskriftet *Betragtninger over den grasserende Emancipationsfeber* (april). Hun havde i 1848 som den kun tredje i landet taget nævnte institutbestyrereksamen og forsøgte nu uden held at opbygge en skole i København. Hendes indlæg i fejden er surt ironisk, præget af en jantelovsagtig holdning til den yngre kvinde, der fører sig for meget frem.

De Brettevilles indlæg faldt så godt i tråd med Fibigers, at de på mange punkter præciserede og styrkede argumentationen. Derfor 273 rettede flere af fejdedeltagerne i lige så høj grad deres kritik mod hende som mod Fibiger; det gælder både Dreier og Schwartz. I modsætning til Worm og Schwartz blev Fanny Normand de Bretteville (1827-59) ikke senere forfatter; hun giftede sig i 1851 med en rektor i provinsen og fik fire børn. Klarere end de øvrige fejdedeltagere ser hun, hvad Fibiger vil: »Det er denne Stræben efter at staa ved egen Kraft« (*Nord & Syd*). I *En Brevvexling* fremhæver hun, at kvinder selv må udtrykke sig, hvis den almindelige opfattelse af kvinden ikke skal blive fordrejet; kvinden må opdrages til at »erkjende sin egen Lov - først da erkjender hun det at være Menneske, først da forstaaer og har hun Frihed; - først da er hun et Selv«. Hendes emancipationsforestilling er identisk med Fibigers, men klarere udtrykt: »Opdragelse til Erkjendelse - Frihed til Selvbestemmelse«.

Det mest uventede indlæg kom fra islændingen Magnus Eiriksson, som udsendte den 141 sider lange *Breve til Clara Raphael* (marts, pseud. Theodor Immanuel) med grundige teologiske drøftelser af Fibigers standpunkt, som han i det store og hele støtter.

Mathilde Fibiger skrev selv to indlæg i fejden, *Hvad er Emancipation?* (maj, pseud. Sophie A***) og det

større *Et Besøg* (september). Disse skrifter gjorde det imidlertid klart, at hun naturligt nok, hendes alder og uddannelse taget i betragtning, ikke havde sin force i filosofiske afhandlinger. Varberg skriver med beklagelse i *Kjøbenhavnsposten* (27.9., 6. og 7.10.), at den seneste bog er skuffende. Hans skuffelse hænger dog også sammen med, at den eksistentiale side af Fibigers projekt trådte stadig tydeligere frem på bekostning af den sociale; derved mistede hun sine liberale og socialistiske tilhængere.

Der er i *Et Besøg* en morsom lille fortælling, hvor de ulige vilkår for student Sørensen og hans søster jomfru Sørensen rides op. De vågner en smuk sommermorgen og får lyst til en vandretur; han kan følge sin lyst, klæde sig på og tage af sted, mens hendes lyst blokeres og må vente i dagevis på, at der arrangeres en familieudflugt. Varberg roser dette lille 'genrebillede' og giver Fibiger det gode råd »at drage Nytte af sit usædvanlige Talent til at opfatte og gjengive Charakterer og levere smaa Livsbilleder« frem for at »nøies med at raisonnere«, et råd Fibiger i første omgang bestræbte sig på at følge. 274 Heiberg blandede sig ikke i debatten. Som Fibiger var han mest eller udelukkende interesseret i dens ideelle og eksistentielle aspekter og endda her ikke enig med hende. De spørgsmål, fejden i stigende grad kom til at dreje sig om, kvindernes uddannelse og ret til erhverv, familiens og hele samfundets reform, ønskede han fra sin konservative position ikke at diskutere. I sin første begejstring havde han skrevet til Mathilde: »Har De kaaret mig til Deres Ridder paa Literaturens Kamplads, skal jeg visselig ikke undslaa mig for at bære Deres Farver i mit Skjold« (Marg. Fibiger 1891, s. 67), men der havde han taget munden for fuld.

8. Forfatterinde i 1850'ernes København

Der var flere årsager til, at *Clara Raphael-fejden* blev så omfattende. Den vigtigste var naturligvis, at Mathilde Fibiger havde peget på et reelt problem. Den romantiske kvinderolle var bristefærdig ligesom den romantiske kultur i det hele taget. Heibergs fald som direktør for Det Kgl. Teater fem år efter (1856) var et forvarsel om, at afviklingen stod for døren. Når kulturskredet først indtraf med Brandes' moderne gennembrud et par årtier senere, var det, fordi kulturlivets magtfulde institutioner havde meget at stå imod med, og fordi det i 1851 endnu var uklart, hvilken retning nybruddet ville tage. Kvindeemancipationen blev som bekendt også et hovedpunkt i det moderne gennembrud, men den tog en anden retning end Mathilde Fibiger havde udstukket.

Det forhold, at bogmarkedet var relativt lukrativt, var en anden væsentlig årsag til fejdens omfang. Det folkelige røre i tiårene før systemskiftet havde skabt grundlag for flere nye aviser, læselysten øgedes, der var grøde i forlystelseslivet og med lidt held kunne man leve som kulturjournalist. Allerede Heiberg havde tjent lige så meget på at udgive *Kjøbenhavns flyvende Post* (1827-1837 med afbrydelser), som hans professorat i Kiel havde indbragt, og Goldschmidt levede af *Corsaren* (1840-46) og *Nord & Syd* (1847-1859). Fibiger fik godt 100 RD. i honorar for sine to flyveskrifter, et beløb der som nævnt nærmede sig en privatlærerindes årsløn. Motivet til at blande sig i den livligt blussende offentlige debat kunne altså i lige 275 så høj grad være lysten til at forøge sine indtægter som trangen til at lufte sine meninger.

Men hvis de seriøse skribenter kunne slå mønt af Fibigers bog, hvad kunne de useriøse så ikke få ud af den! *Corsaren* trykker et satirisk stykke om Clara »en Mandinde i fuld Udrustning«, som bladet forlover med *Kjøbenhavnspostens* anmelder (Varberg); senere følger en vise om det mærkelige ægteskab mellem Clara og baronen, som naturen dog får bugt med: »Jeg skal hilse fra Baronen, at / Der var Bud hos Accoucheur'n [:fødselslægen] i Nat / Gud maa vide, hvordan det er fat«. En gadevise af P.E. Petersen forbinder Claras person med de samtidige bestræbelser på at stifte et Magdalenehjem, dvs. en institution for tidligere prostituerede, bestræbelser Fibiger intet havde at gøre med, men Petersen ser frem til at finde den skandaliserede Clara på et sådant hjem: »Din Tanke var saa stor og skøn, / Derfor du skal din største Løn / Vist finde, naar du engang hen / Din Tilflugt ta'er til »Stiftelsen««. I 1852 skrev Carl Ploug (1813-1894, redaktør af *Fædrelandet*, rigsdagsmand) studenterkomedien *Et Besøg*, hvori en baronesse, en kun let maskeret Clara Raphael-figur, viser sig at være en forklædt mand: »Den Gang jeg i min grønne Vaar / Drev om paa Lollands Enge / Blandt lutter dumme Kø'er og Faar / Og dorske, klodsede Dreng, / Mig syntes Tingenes Natur / Saa flov, at jeg fik Spleen! / Da Ingen til mig gjorde Kur, / Jeg gjorde Kur til Ideen. / Stort det mig tyktes en Bog at faa frembragt« (citerer efter Marg. Fibiger 1891, s. 103-105).

Og hvad folk ikke købte sig til af underholdning, det fremstillede de selv til privat brug; romanen var i nogle måneder den selskabelige konversations varmeste emne. Fru Roed skriver til Johs. Fibiger, at alle diskuterer »den berømte Amazone Clara Raphael, som har erobret den høie Fortjeneste at aabne Slusen for den Strøm, der suser os om Ørene, Kvindernes Opdragelse« (Johs. Fibiger s. 279). *Clara Raphael* omtales også flittigt i samtidens korrespondancer. H.C. Andersen skriver om bogen til Henriette Wulff: »Stilen i den er ganske fortræffelig, men Ideen selv forskruet, usand og unaturlig. Clara Raphael vil (...) »Vielse uden

Giftermaal, medens Spandet i Folkethinget vil have Giftermaal uden Vielse« (7.2. 1851). Andersen hentyder her til, at N.M. Spandet få måneder før 276 udgivelsen af *Clara Raphael* havde stillet forslag om indførelse af borgerligt ægteskab.

Spandets søn, Sigvald Spandet, beskrev nogle år senere, hvordan diskussionen af romanens idé hurtigt havde forskudt sig til sladder om forfatterindens person:

Det er vel endnu Alle i friskt Minde, hvilken Forundring det vakte, da den eenogtyveaarige Pige med Kraft og Alvor traadte op for at revse og dædle, hvad hun fandt skævt og forkvaklet, men Forundringen forvandlede sig snart til Forargelse; thi hvad Ret havde hun til saaledes at skolemesterere? Var hun da kanske bedre end alle hendes Medsøstre (...) Saa fik man da hurtigt Forf. opnuset, og nu gik det ud over hendes Person. Der blev sagt Vittigheder, som man ved saadanne Leiligheder faaer for godt Kjøb, og alle Spidsborgerne og Spidsborgerinderne loe af fuld Hals - det var overmaade morsomt. Saa havde den Enes Kjæreste (...) seet hende paa Østergade med kort Kjole og Mamelukker - det var ganske vist! - og saa havde den Andens Kjæreste, der var theologisk Candidat seet hende i Vimmelskafte - »ved Gud! med rigtige Herrestøvler paa!« (*Dagbladet* 21.3. 1854).

Mathildes familie brød sig ikke videre om hendes skrifter endsige offentligheden omkring hendes person. Den lollandske farbroder skriver, at familierne på egnen, der havde taget velvilligt imod Mathilde, nu genkendte sig selv i bogen og følte sig udleverede, så at hun ikke skulle regne med oftere at blive modtaget hos dem. Major Fibiger så sig nødsaget til at hente datteren til København og lade hende videreuddanne sig i sprog. Angrebene gik ikke sporløst hen over Mathilde. I august 1851 skriver hun til en veninde, at hun er taknemmelig over, at denne ikke har afbrudt forbindelsen med hende, men at hun dog ikke må tøve med at gøre det, hvis hendes far ikke synes om, at de omgås; hun frygter at påtvinge nogen sit måske kompromitterende selskab: »For Resten har jeg det godt, paa det nær, at jeg bliver kørt over hver Dag i aandelig Forstand, thi jeg har livagtig den Fornemmelse, at hver Vogn, der kører forbi paa Gaden, ruller tværs igennem min Pande og derved masakrerer 277 de stakkels Tanker, som have Logi derinde« (Marg. Fibiger 1891, s. 110-111). Hun forsøgte imidlertid aldrig at forsvare sin person, men fulgte sin kurs mod det mål at blive professionel forfatter. Efter faderens død i august 1851 boede hun først i København hos en tredje farbroder, og senere nogle måneder på Rønnebæksholm ved Ringsted hos Marie Toft, som nylig var blevet gift med Grundtvig. Mathilde havde nu fået personlige bekendte i det litterære miljø, især Grundtvig, hvis hjem i perioder var hendes bedste tilflugtssted, men også Schack og Goldschmidt, hvis kritiske anmeldelser af debutbogen hun ikke lod sig blokere af. Hun arbejdede flittigt på sin næste roman, *En Skizze efter det virkelige Liv* (1853).

Under opholdet på Rønnebæksholm blev hun opfordret til at tale ved en mindefest for Istedslaget sammen med kendte mænd som Grundtvig, P.R. Rørdam, Ploug og P.C. Kirkegaard. Da det rygtedes, skrev Ilia til fru Grundtvig og den ældste bror til Grundtvig for at kræve, at de forhindrede Mathildes forehavende, men de svarede begge, at de ikke følte sig bemyndiget til bruge magt over for deres gæst. Fredrik Bajer noterede i sin dagbog for 25.7. 1852: »Man sagde ogsaa, at da hun gik op på talerstolen, tog en meget stor og stærk mand hende bagfra om livet og satte hende ned«. Kort efter så Bajer hende på et hotel i Ringsted og erindrede hendes stolte selvstændighed: »Hun var i lyserød kjole. Tilbagestrøget hår. Sad og skrev, uden at se op, uden at lade sig forstyrre af alt rend af rejsende frem og tilbage foran hende. Nydelig så hun ud« (*Livserindringer* s. 36 og 39).

I de næste par år levede Mathilde Fibiger den frie forfatters vanskelige liv, på lejede værelser, i perioder sammen med Ilia, hele tiden med bijob ved siden af skriveriet for at klare dagen og vejen. Begge søstre underviste, malede porcelæn og syede skjorter med det underliggende, men aldrig opfyldte håb, at en litterær succes ville rette op på økonomien. *En Skizze efter det virkelige Liv* udkom til julen 1852. Den handler om to forældreløse søstre og deres bejlere. Den ældste afviser overlegent alle mænd som svage, mens den yngste til slut lader sig overmande af kærligheden. Det var netop, hvad Heiberg havde ønsket, og anmelderne slog også med tilfredshed ned på denne udvikling i forfatterskabet, hvor cølibatet var et 278 tilbagelagt stadium, men den tæmmede kvindelighed skaffede ikke Fibiger hverken økonomisk gevinst eller litterær anseelse.

I sommeren 1853 skiltes søstrenes veje. Koleraepidemien var over København og Ilia meldte sig til frivilligt arbejde på Almindeligt Hospital; senere fik hun fast ansættelse som overvågekone på Frederiks Hospital. Hun vedblev at skrive, men det filantropiske engagement blev i stigende grad hendes livsopgave, det løste også hendes mest presserende forsørgelsesproblemer. Mathilde satsede derimod alt på sin næste roman, en satsning der lykkedes i den forstand, at temaet og fortællestrukturen fra *Clara Raphael* udvikledes til et imponerende stort tænkt og selvstændigt udtryk for det livssyn, Fibiger havde arbejdet sig frem til. Som levevej og adgangskort til det litterære parnas blev *Minona* derimod en katastrofal fiasko.

9. Fibiger og Goldschmidt

Mathilde Fibiger havde reageret på Goldschmidts uvenlige anmeldelse af *Clara Raphael* med et (nu tabt) personligt brev. På samme måde besvarede hun hans om muligt ubehageligere anmeldelse af *Et Besøg*, hvor hun hånes for at være en glemt berømt, anklages for at have givet køb på sine oprindelige standpunkter for at tække publikum og adspørges insinuerende om sin oprigtighed (*Nord & Syd* 20.11 1851). Fibiger svarede 14.12., at hun nok kan skelne berømmelse fra almindelig opsigt, men at det sidste dog er bedre end ingen ting: »naar jeg var Vidne til den usigelige Ringeagt, hvormed Folk saa tidt omtalte det jeg har skrevet, smilede jeg ved mig selv, i Følelsen af at de fordømte dem selv allermost, ved at erklære det for intetsigende, der i saa lang Tid var Gjenstand for al deres Opmærksomhed« (M. Borup (udg.): *Breve fra og til Meir Goldschmidt I*, 1963, s. 306).

Imidlertid havde Fibiger lært Goldschmidt personligt at kende hos Grundtvigs, og i september 1853 henvendte hun sig til ham for at bede ham være behjælpelig med at få *Minona* udgivet. Heiberg havde i sin tid skaffet hende C.A. Reitzel som forlægger, men nu var Reitzel død, og hun var i vildrede med, hvordan hun skulle finde en ny Fibiger udviser her al den usikkerhed over for den 279 retningsmæssige side af forfatterprofessionen, som man traditionelt forbinder med den før-emanicerede kvinde. Hun skriver til Goldschmidt, at hun ikke vil lade Reitzels arvinger udgive bogen, fordi de har krævet at læse manuskriptet igennem på forhånd. Det skal indskydes, at selv om det for nutidige øren er et stort krav at stille til et forlag, at det skal tage et manuskript ubeset, så var det ikke en ualmindelig praksis dengang, når forlag og forfatter kendte hinanden. Fibiger forestiller sig, at Goldschmidt selv kan udgive bogen. Da han foreslår hende at lade sin egen forlægger Høst tage den, beder hun ham om at forhandle kontrakten. Senere skal han presse Høst til at få udgivelsen hurtigt i stand, skaffe hende et forskud i en flyttesituation, hjælpe med korrekturen uden dog at udtale sig om teksten, indtil hun endelig, få dage før romanen udkommer, ønsker at høre hans uforbeholdne mening om den.

Der er fra perioden 22.9. til 14.11. seksten breve fra Fibiger til Goldschmidt, hvorimod kun to af hans breve til hende er bevarede (alle trykt i Borup 1963). Skønt en travlt optaget mand tog han sig tid til at hjælpe hende. Mathilde nøjedes ikke med at skrive, hun inviterede ham også ofte til at besøge sig. Goldschmidt var ungkarl og synes for en tid at have været interesseret i en nærmere forbindelse. Efter en måneds tid kræver situationen en forklaring fra hendes side på, hvorfor forholdet ikke kunne udvikle sig videre. Denne forklaring er et væsentligt bidrag til forståelsen af forfatterskabets psykologiske baggrund. Fibiger skriver om sig selv (7.11.), at hun har en »Elverpigenatur«, at hun er »huul«. »Der hvor jeg selv søger og Andre forudsætte Grunden, hvori mit hele Væsen har Rod - er intet!« Hun har stemninger nok, men ingen af dem bliver til stærke følelser som kan »gennemtrænge mit hele Væsen og samle det Adsplittede med stærk, men venlig Haand«. Hun finder en 'naturløshed' hos sig selv, som hun kalder mangel på lidenskab. »Jeg trænger ikke til Frihed, men til Underkastelse«. Desværre er Goldschmidt ikke den mand, der kan 'magte hende', som hun formulerer det i et tidligere brev (27.9.), og hun betvivler, at en sådan mand findes.

Der er flere muligheder for fortolkning af den elverpigenatur og hulhed, Fibiger her omtaler som årsag til, at forholdet til Goldschmidt ikke kan udvikle sig. Hun peger selv på manglende lidenskab, en antagelse Marg. Fibiger følger op med at hævde, at Mathilde 280 Fibiger savnede seksuel drift, og at denne »Goldhed i hendes Natur«, denne »absolute Mangel paa Sanselighed« var årsag til, at hun aldrig blev en rigtig digter. Påstanden skal vurderes på baggrund af Marg. Fibigers kvindesyn, der indebar, at »Kærlighedens Opstaaen er Kvindelivets Hovedbegivenhed« og at kun erotiske erfaringer kan gøre kvinders digtning interessant: »Vil en Kvinde være Digter, saa er da Spørgsmaalet det: har hun elsket?« (Marg. Fibiger 1891, s. 244 og 235). En modsat teori går ud på, at Fibiger havde lesbiske tilbøjeligheder. Det kunne Claras platoniske forhold til baron Axel og hendes udsagn om, at hun »snarere kunde forelske [sig] i en yndig ung Pige, end i en Mand«, eftersom der er »saameget Uskjønt ved Herrerne, som generer« (*Clara Raphael* s. 70) tyde på. Der er dog ingen vidnesbyrd fra Mathilde Fibigers personlige liv, som peger i den retning. Den rimeligste fortolkning må snarere gå ud fra den passage i samme brev til Goldschmidt (af 7.11.), hvor Fibiger skriver, at en stærk følelse ville spalte hendes tilværelse »idet den stiller mig mellem mine Søskende og Dem [Goldschmidt]« (Borup 1963, II s. 15). Sammen med Marg. Fibigers bemærkning om, at der var »noget barnligt i Mathilde Fibigers Væsen« (Marg. Fibiger 1891, s. 249), fuldendes biUedet af Mathildes selvudslettende binding til sin familie og især til Ilia, med hvem hun også i denne periode delte bolig. Mathilde var for domineret af sine søskende til at få gang i sit eget voksenliv og træde i direkte forhold til tilværelsen undtagen i form af de fantasier og den stadige selvrefleksion, som ingen umiddelbar følelse kunne gennembryde. Den underkastelse, hun søgte, var ikke en elskers erotiske magt, men en husfaders autoritet. Trods sin forbliven i de familiære bindinger kom hun dog langt med sin selvanalyse; det konfliktfelt, brevene til Goldschmidt antyder, udfoldedes og nuanceredes i *Minona*.

Da romanen var udkommet, og der ikke krævedes mere af Goldschmidts praktiske hjælpsomhed, kølnedes forholdet imellem dem, men han mindedes hende siden med varme, og meddelelsen om hendes død fik ham til at skrive en lille redegørelse for bekendtskabet. Den indeholder et par linier om deres første møde: »Jeg husker nok, at mit Hjerte bankede, da jeg skulde have at se Digterinden, der, som Heiberg havde sagt i Fortalen til »Clara Raphael«, stod i den ungdommelige Skjønheds Blomstring. Til den 281 Skildring svarede hun ikke. Hun stod sky i en Krog og syntes meget spinkel og ubetydelig. Men da hun i Løbet af Samtalen vendte Ansigtet helt til, fandt jeg noget Betydeligt i hendes idealt formede Pande og smukke,

brune, barnlige Øjne.« (Borup 1963, III s. 134).

I 1885 samlede han deres brevveksling med henblik på en udgivelse, men planen forpurrede af familien. Niesen Hedevig Fibiger, en datter af Mathildes bror Otto, tilknyttet kvindebevægelsen med skolebestyrerexamen og i bestyrelsen for Kvindelig Læseforening, mente ikke, at offentligheden burde hæfte sig mere end højst nødvendigt ved Fibigers ungdomstid og forfatterskab. For Hedevig var kun Fibigers telegrafisttjeneste mindeværdig, det »daglige møjsommelige Arbejde med alle de smaa Fortrædeligheder, der mødte hende som første kvindelige Arbejder paa et nyt Omraade«. Hun finder ingen grund til at genopfriske mindet om den »aandrige og elskværdige men uudviklede og skjævt udviklede unge Pige (...) som gjør Vold paa det sundeste og bedste i sin Natur«, hvilket »noksom forklarer det vilde Fantasteri, hvori »Minona« løber ud.« Hedevig slutter med indstændigt at anmode Goldschmidt om at undlade at trykke brevene; »Jeg synes, at der er talt og skrevet mer end tilstrækkeligt om Clara Raphaels Fremtoninger« (Borup 1963, II s. 293f). Hendes holdning er et slående udtryk for afstanden mellem Mathildes romantiske emancipationsforestillinger og det moderne gennembruds kvindebevægelse.

10. Minona

Minona er en større komposition og har en mere kompleks tematik end *Clara Raphael*. Hovedfortællingen er en incesthistorie. To søskende har levet adskilt siden barndommen, men ved handlingens begyndelse vender den 25årige Viggo Aagesen hjem til København fra Paris for efter faderens død at sørge for sin 19årige søster Minonas fremtid. Minona forelsker sig heftigt i broderen, og skønt han snart gengælder hendes følelser, afviser han så længe som muligt den forbudte kærlighed. Til sidst må han bekende sin tilbøjelighed, hvorefter han rejser tilbage til Paris. Ved anden dels begyndelse får Viggo fra Minonas stedmor Helene brev om, at søsteren 282 er døende. Han vender atter hjem, denne gang for at tage afsked. Ved romanens slutning har han overtaget et præsteembede i Danmark; kærligheden til den døde søster forbliver han tro. Tiden fra Viggos første hjemkomst til Minonas død er juli 1839 til november 1840; i maj 1841 slår Viggo sig endeligt ned i Danmark. Romanen omspænder altså et par år. Handlingen er lagt et tiår tilbage i tiden i forhold til *Clara Raphael*, så *Minona* er nært forbundet med romantikkens følelsesmæssige opbrud, hvor Clara snarere var forbundet med 1840'ernes politiske opbrud.

De to søskende er ikke blevet adskilt ved et tilfælde. Barndomshistorien, som fortælles i et tilbageblik i første kapitel, er tværtimod et resultat af den romantiske kønsdualismes fremvækst. Børnenes far forlovede sig i sin studietid med en kvinde, hvis eneste mål var at blive frue i eget hus. Da husmodertilværelsen i det spartanske embedsmandshjem begyndte at trætte hende, udfyldte hun tiden med at beklage sig til sønnen over det usle liv, man bød hende. Det familieliv, Viggo voksede op i, var således socialt korrekt, men følelsesmæssigt tomt om ikke fordærvet. Da moderen ikke brød sig om den nyfødte Minona, engagerede faderen en dame fra omgangskredsen, den unge Helene, installerede hende i husets kvistværelser og overlod hende opdragelsen af datteren. Fra Helenes værelser udgik en ny ånd i huset; der kom orden og skønhed i husholdningen, kærlighed og blidhed i omgangsformerne. Faderen tilbragte al sin fritid hos hende, som snart også fik al hans kærlighed. Helenes kvistværelser blev »et Hjem i Huset« (s. 100).

Med denne klare distinktion mellem 'huset' og 'hjemmet' defineres samtidig romantikkens særlige 'intimsfæreliv' og den kvindeidentitet, som udgik herfra. 'Hjemmet' bliver noget følelsesmæssigt og æstetisk, en enestående kærlighed mellem ægtefæller og børn omgivet af interieurer, som kvinden skaber. Heroverfor står 'huset' som en økonomisk og juridisk kontrakt. Den spaltede familie rummer nu to syn på ægteskabet og to kvindetyper, som historisk set faktisk havde afløst hinanden ved overgangen fra 1700- til 1800-tallet. 'Huset' bygger på loven og bæres af børnenes biologiske mor, fru Aagesen; 'hjemmet' bygger på følelser og bæres af den selvvalgte stedmoder, Helene. Faderen har fravalgt den ældre ægteskabsform til fordel for den moderne. Udspaltningen af børnenes 283 barndomshjem på disse to ægteskabsformer, den traditionelle husholdning, som skulle tilfredsstille legemlige behov og fremskaffe legitime arvinger, og den romantiske intimsfære, som skulle tilfredsstille følelsesmæssige behov og skabe 'valgslægtskaber', svarer til periodens kønsdualisme. Pigen, Minona, identificerer sig med Helene og dennes (illegitime) kærlighed til faderen, hendes identitet udgår fra 'forældrenes' forening »saavel i levende Ømhed for dette yndige Barn [Minona selv], som i gjensidig Kjærlighed til hinanden«; drengen, Viggo, identificerer sig derimod med legaliteten i den biologiske moders krav, hans identitet funderes i loven og »den ægteskabelige Eiendomsret« (s. 99). De biologiske forældres skilsmisse og tidlige død efterlader således børnene på kønsdualismens yderpositioner.

Mødet mellem Viggo og Minona bliver et sammenstød mellem disse kønsroller. »Hun havde Kjærligheden og Enthusiasmen paa sin Side - han havde Pligten og Retfærdighedsfølelsen paa sin« (s. 128). Viggo

bebrejder faderen, at han ikke rettede sine følelser mod den kvinde, han var lovformeligt gift med, mens Minona bebrejder moderen, at det ikke lykkedes hende at vække faderens kærlighed og derved sønnens forståelse for faderen. »Jeg siger Dig Viggo - Du vilde forstaaet ham gennem hende! Og saa vilde han kommet til at elske hende i dig« (s. 121). Minona beskriver her den trekantede følelsescirkulation mellem far, mor og barn, som var kernepunktet i den romantiske intimsfæres selvforståelse. Konfrontationen mellem de to værdisæt tilspidnes i Viggos og Minonas diskussion om kærlighedens begreb. Hvor Viggo i forlængelse af den kristne sjæl/legeme-dualisme adskiller kærligheden mellem mand og kvinde fra kærligheden til Gud, hævder Minona, at der kun er én kærlighed, at ægte kærlighed mellem mennesker er identisk med den guddommelige kærlighed.

Inden for hovedfortællingens ramme optager konfrontationen mellem disse to livssyn den største plads. Diskussionen antager teologiske dimensioner, på samme måde som Clara Raphaels emancipationsforestillinger fik en religiøs overbygning i revisionen af paradismyten. Minona fortsætter Claras afvisning af syndefaldet og helvede, hvorimod Viggo mener, at uden angsten for helvedes pinsler vil folk ikke holde sig på lovens grund. Disse teologiske refleksioner 284 udspilles som samtaler mellem Minona og Viggo i en kun svagt fikcionaliseret form. I bogens slutning fortsættes de som samtaler mellem Helene og Virginie. Læsere, der ikke længere anser kristendommen for en anvendelig tolkningsramme for eksistentielle spørgsmål, vil måske mene, at disse ideudvekslinger stedvis bliver udvendigt retoriske, og at de svækker romanen ved deres langstrakthed, men i 1850'ernes Europa var teologien endnu et dominerende tankesæt, hvorfor det er fuldt forståeligt, at Fibiger forsøgte at erobre et sted inden for denne diskurs, hvorfra hun som kvinde kunne tale.

Ved siden af hovedhandlingen er der en sidehandling, som på en indgribende måde spejler Viggos og Minonas skæbne. Det er Tyra Falks historie, som Tyra selv fortæller Minona i første dels sjette kapitel. Tyra er en emanciperet kvinde i Clara Raphaels forstand; en af de frie fugle, en falk, som Clara foretrak for tantens burfugle. Tyra nægter at indgå det fornuftsægteskab, som hendes højadelige familie har arrangeret for hende, hvorefter familien forstøder hende. Hun vælger et frit samliv med en kandidat Verner, som hun har forelsket sig i. Verner har efter nogen tid fortsat en afbrudt rejse, hvorefter hun har født deres barn, som dog kun lever kort tid; nu venter hun på ham i et par lejede værelser.

Tyra og Minona repræsenterer to forskellige former for emancipation. Tyra vil bygge sin sociale eksistens på erotisk passion med den konsekvens, at hun bliver enlig mor. Hun realiserer dermed den emancipation, som det moderne gennembrud et par årtier senere satte på dagsordenen, men som først har fået fuld social gennemslagskraft i 1970'erne. Minonas emancipation er i sit anlæg endnu mere revolutionær. Hun vil gøre kærligheden med samdige dens erotiske komponenter til hele samfundets grundlæggende princip, også foran det incesttabu som mange, f.eks. nutidens antropologer som Lévi-Strauss og psykoanalytikere som Freud, hævder er alle civiliserede samfunds grundlov. I *Clara Raphael* holdt Fibiger seksualiteten udenfor og fremskaffede et proforma-ægteskab til sin heltinde. Derved hindrede hun Clara i at havne i Tyras situation. Mange fejdedeltagere antydede med rette, at det var snyd, eftersom enhver jo kunne regne ud, at piger som Clara i virkelighedens verden ligesom Tyra ville ende som enlige mødre, uforsørgede og socialt 285 udstødte. I den tidligere roman hengav Fibiger sig til den ønskefantasi at lade Claras idealer overleve forløbets afslutning. I den nye roman ser hun virkeligheden i øjnene og lader Minonas idealer gå til grunde i mødet med realiteternes verden.

Der er i øvrigt en Clara i *Minona*. Tyras ældre søster hedder Clara; hun ses i baldragt på et legemstort portræt, der hænger over Tyras seng. Denne Clara afviste før lillesøsteren forældrenes arrangerede ægteskab for at følge sin kærlighed til billedets ophavsmand. Hun skånes for Tyras sociale fornedrelse, idet hendes maler dør i en duel, hvorefter hun selv dør af sorg. Måske fortolker Fibiger i fremstillingen af dette forhold mellem Tyra og hendes søster Clara sit eget forhold til Ilia. Tyra henter styrke til at gennemføre sin emancipation i den tanke, at hun realiserer søsterens strandede projekt for hende, samtidig med at søsteren som et ideal- jeg forbliver uoplettet, død, evig ung og smykket som på billedet.

Tyras og Minonas historier flettes sammen i anden dels tredje kapitel. Tyra har nu fået vished for, at Verner har svigtet hende til fordel for en ansættelse i nabobyen og forlovelse med en lokal borgerdatter. Derved mister hun troen på den kærlighed, hun har baseret sit livssyn på, og tager gift. Minona overværer hendes død og rystes i troen på sit eget kærlighedsbegreb. I en virkningsfuld scene lader Fibiger hende sidde i kirkens våbenhus, adskilt fra menigheden og gudstjenesten, sat uden for fællesskabet af sin selvrådighed. Hun bryder sammen, opgiver sin 'syndige' kærlighed og bekender sig i stedet til kristendommen, som kan overvinde den død, Tyra har overgivet sig til. At Fibiger trods denne omvendelse alligevel lader Minona dø, kan fortolkes som forfatterens straf over heltinden for hendes langvarige forvildelser, men det er vist rigtigere at se det som et udtryk for Fibigers modvilje mod at lade heltinden overleve undergangen af de emancipationsvisioner, som bærer forfatterens eget livsværk.

Ud over Tyra og Minona har romanen en tredje heltinde, præstedatteren Virginie. Hun er netop det madonnaideal, som Heiberg og flertallet af fejdedeltagerne havde opfordret Fibiger til at antage. Tyras og Minonas tragiske forsøg på at radikaliserer denne madonnaskikkelse mislykkes. Virginie overlever medsøstrenes fallit, men Fibiger harmoniserer dog ikke fuldt ud modsætningerne i slutningen 286 ved at

forene Virginie med Viggo, som hun elsker, og som har overtaget hendes faders præstekald. Hun lader i stedet Viggo vente på gensynet med Minona hinsides.

11. Incest og forlokkelse

Incest, især i form af søskendekærlighed, var et af romantikkens yndlingstemaer. Mange romantikere betragtede ikke forbudet mod søskendeincest som en 'naturlov', snarere som et forældet dogme. Byron var europæisk berygtet for både at forsvare incest i sine skrifter, i *Cain* (1821) omtaler han incest som »the sin which is not sin in itself«, og selv at have et forhold til sin halvsøster, hvilket havde medvirket til at fordrive ham fra England. Som litterært motiv var incest dels arketyper på en ubevidst synd (Sofokles' *Kong Ødipus*), dels en salgsstimulerende chok-effekt. Især den ilde sete gotiske romantik svælgede i den slags virkemidler. Walpole, en af den litterære gotiks pionerer, havde i dramaet *The Mysterious Mother* (1768) præsteret en helt, der på én gang gifter sig med sin søster og datter. I dansk litteratur var motivet blevet brugt af bl.a. Ingemann i *Løveridderen* (1816), hvis ulykkelige helt elsker og myrder sin søster og til overflod begge forældrene, og af Oehlenschläger i *Axel og Valborg* (1810), hvis helt rejser til Rom for at få tilladelse til at gifte sig med sin gudsøster; i *Minona* synger Helene netop en strofe fra folkevisersionen af »Axel og Valborg« (s. 101).

Den variation af motivet, Fibiger anvender, hvor de to søskende er blevet adskilt i barndommen og forelsker sig som voksne, knytter især an til traditionen fra Bernardin de Saint Pierres *Paul et Virginie* (1787), der blev oversat til dansk i 1802 og opført på Det Kgl. Teater 1815-1820 som syngespil og 1830-1831 som baUet. Skønt Virginie ikke var et ukendt navn i datidens København, det hed bl.a. biskop Martensens kone, kan navnet på præstedatteren i *Minona* vel tænkes at være lånt herfra. Senere havde George Sand, som Fibiger refererer til i sine breve, brugt stoffet i debutromanen *Indiana* (1832, da. 1855).

Incesttemaet er ikke det eneste træk, der forbinder *Minona* med højromantikken. Der findes således en pendant til Minonas dramatiske 287 dødscene, hvor hun ser himlen åbne sig og føler Jesus bære sig hen over helvedes flammer, i Ingemanns *Blanca* (1815), hvorfra et af *Minonas* mottoer er taget (s. 129). At Fibiger således stilistisk forsøger at spænde fra det tidlige 1800-tals højromantik til 1850'ernes hverdagsrealisme er nok en væsentlig årsag til bogens publikumsmæssige vanskeligheder, men det var ikke et udtryk for dårligt håndværk fra hendes side. Fibiger mestrede om nogen hverdagsrealismen, det giver *Minona* flere eksempler på, således hele Tyras historie og satiren over lægen og hans forøgede forretninger i forbindelse med Tyras dødsfald og over folks pludselige velvilje mod den før så foragtede 'faldne kvinde', en »stille Paaskjønnelse af det Røre, hun havde bragt Gemytterne i« (s. 208). Men Fibiger havde ligesom en række andre forfatterinder i 1850'erne og 60'erne stadig brug for romantikkens ideer og sprogform for at kunne udtrykke en kvindeidentitet, der havde romantiske rødder.

Når incestmotivet blev så fremtrædende i romantikken var det ikke, som mange har antaget, fordi romantikerne havde en løs moral, snarere tværtimod. Den romantiske intimsfære havde forhøjet følelsesintensiteten og den indbyrdes forpligtelse mellem kernefamiliens medlemmer i hidtil uhørt grad. Den mor og søster eller far og bror man ikke måtte besidde seksuelt, var samtidig de eneste mennesker, man forventedes at elske. Intimsfæren forudsatte en platonisk incest, som stadig truede med at slå om i sit stærkt tabuerede kødelige sidestykke. Fordi incest var blevet så nærliggende, blev den des mere truende. Et angreb på incesttabuet var derfor et angreb på kernefamiliens og kønsforholdets 'grundlov'.

Fibiger kunne have valgt incesttemaet som simpel lokkemad for husarerne. Hun var ikke fremmed for at søge kraftige virkemidler i sine tekster og kunne udmærket goutere en provokation, men i *Minona* har temavalget en vægtigere baggrund. Romantikernes forkærlighed for incest er blevet analyseret som det mandlige digter- jugs kolonisering af det kvindelige, idet søster-figuren, heltens kvindelige sidestykke, så at sige inkluderes i helten i løbet af teksten. Den mekanisme har Fibiger vendt om i *Minona*, hvor den åndeligt stærke heltinde forsøger at smelte sammen med sin bror for derved at tilegne sig hans fysiske og sociale styrke. Minona forsøger med sit stormløb mod incesttabuet at overbevise Viggo om, at deres 288 kærlighed ikke er syndig. Når Viggo foreholder hende denne synd, svarer hun, at incest ganske vist overalt er beskrevet som syndig, men at hun hverken »i Guds Ord, i Philosophernes Skrifter [eller] i Digternes Fremstillinger af Menneskelivet« har fundet en forklaring på, hvorfor det er sådan. Derfor konkluderer hun, at verden »lader sig regjere af et dunkelt Magtsprog, som ingen forstaaer, men som enhver underkaster sig af Feighed« (s. 183). Minona sætter altså sin egen intuitive forståelse over de almindelige love. Det er et højdepunkt af kvindelig selvfølelse modstillet et patriarkalsk samfund, der ikke evner at legitimere sig selv. Måden, Fibiger lader denne selvfølelse gå under på, er mindre overbevisende. Minona ser Tyra drikke gift, fordi hun er blevet svigtet af sin elsker, og hun ser hende dø af giften. Her er en form for forklaring, et

årsags-virkningsforhold: »Nu veed jeg det - behøves der andet Kjendetegn paa Gift end at den dræber« (s. 206). Minona har fået syn for sagn, hun har set resultatet af emancipationsideerne. Magten har vist sit ansigt, men hun har stadig ingen forklaring fundet hverken på mandens svigten eller på incesttabuet.

Alligevel fastholder Fibiger på en måde den oprørske position. Nok bukker Minona under for samfundet og dør, men ved Viggos trofasthed og ved fortællerens stilling bevarer hun sin heltindestatus. Den alvidende fortæller støtter stort set Tyras og Minonas holdninger. Tyras selvmord kaldes således »hendes sidste - og første virkelige - Fald« (s. 208), og fortælleren stiller sig bag Minonas tanker og tale. Fortælleren tager dog også parti for tekstens faderfigur, pastor Frank, når han belærer Tyra om, at hun spilder sit liv ved at leve for idealet, som bag overfladen er »hult og tomt, som Eliefolket i de gamle Viser« (s. 133). Fortællerpositionen er altså usikker, hvilket er karakteristisk for periodens kvindelitteratur, et resultat af de kvindelige forfatteres vanskelige stilling imellem de hidtil ubeskrevne kvindelige livserfaringer og litteraturens og offentlighedens konventionelle kvindeopfattelse.

I modsætning til Tyra udsættes Minona ikke for fortællerens direkte kritik, men teksten bærer nogle skjulte (måske forfatterinden ubevidste) forklaringer på hendes død. Inden Viggo møder Minona første gang, har han modtaget et brev fra hende, der forekommer ham præget af en »udfordrende Selvtillid« (s. 109). Efter at have læst 289 det, drømmer han, at han ligger på knæ foran »en meget høi, imponerende deilig Dame«, der opfordrer ham til at tage hendes kærlighed »med Magt«. I det samme forvandles hun til en fugl, der kredser over ham med »ildfulde, funklende Menneskeøine«, mens hun med en dæmonisk latter gentager sit »Elsker du mig - saa tag mig med Magt!«. Hendes blik slår ned i hans sjæl og fortærer »al dens Livskraft« (s. 113). Da Viggo derefter nærmer sig Minonas hus stikker solen ham i øjnene. Senere bemærker han, at hun har været den aktive i deres forhold, han den passive, »jeg fulgte blindt (...) og Følgen blev - at jeg forelskede mig i min Søster« (s. 196). Den frigjorte kvindelighed fremstilles her som farlig og kastrende over for manden (med blændingen som mulig Ødipus-reference). Idet drømmekvinden beder om at blive taget med magt, lammer hun mandens kraft.

Tyra kritiseres for at leve for et ideal, der er »hult og tomt, som Eliefolket«, men Minona er i drømmekvindens skikkelse også forbundet med det elverpige-motiv, der, som det fremgår af Goldschmidt-brevene, spiller en central rolle i Fibigers selvanalyse. I anden dels begyndelse kalder Viggo Minona for sin elverpige, og teksten refererer til Chr. Winthers »Hjertesorg«, som er en gendigtning af folkevisen »Elverhøj«. I den længste version af »Elverhøj« er heltens søster selv optaget i højen; da hun skal give ham den drik, som vil fortrylle også ham, frelser hun ham ved at spilde drikken, fordi »det er så ledt i bjerget at være / alt hos de elver-kvinder« (*Danmarks gamle Folkeviser* nr. 46, A, str. 13). Tilsvarende forlækker Minona Viggo som en elverpige, for derefter at frelse ham ved at dø. Elverhøjen kan her ses som et billede på intimsfæren, der fastholder også de mandlige familiemedlemmer i kvindernes og barndommens verden, eller som et billede på det eksklusive kærlighedsforhold, som får mændene til at drukne deres sociale forpligtelser i lyst og nydelse.

Fibiger synes hermed at have nået sine feministiske ideers grænse. Kvinderne kan tilkæmpe sig autonomi, men det bliver på bekostning af den stærke mandlighed, som hun hverken kan eller vil undvære. Stormløbet mod patriarkatet har drejet sig om at vælte fordomme og finde nye styrkepositioner, ikke radikalt at undergrave mændenes kraft. »Du takker Gud, at Du ingen Skjoldmø er, tilstaae 290 det kun - jeg læser dog Sandheden i dit Øie!« vedblev Viggo. »Ja - jeg vil heller beskyttes af Heltens Skjold og flætte Seierskrandsen til ham!« svarede hun, idet hun saae paa ham med funklende Øine og rødmende Kinder« (s. 145). Fordi Viggo er stærk nok til både at elske Minona og sætte de rette grænser for forholdet, kan han vække hende erotisk. »Jeg trænger til den, der kan magte mig«, havde Fibiger skrevet til Goldschmidt; i *Minona* udfordrer hun patriarkatet for at få dets magt at se. Viggo er et forsøg på at forme en magtfuld mand, men han synes kun at kunne fastholde sin styrke på heltindens bekostning. På samme måde lykkes formålet med Tyras nedtur til helvede, der skal fa djævelens overmand til at stråle i al sin glans, kun halvt.

12. Modtagelsen af Minona

Anmelderne blev rasende over *Minona* og forsøgte med alle midler at tage livet af den: fortielse, latterliggørelse, moraliseren, skadefryd, nedrakning og fortrydelse. I anmeldelserne nævnes *Clara Raphael* lige så ofte som den roman, der anmeldes; tydeligvis bliver megen hengemt ærgrelse over forfatterindens tidligere succes udluftet.

Berlingske Tidende mener i en kort omtale (23.12. 1853) at indholdet er problematisk, men at sproget er smukt, og at »Bogen unægtelig [bærer] Mærker af den Dristighed og Originalitet, der ledsagede Forfatterindens første Fremtræden«. *Dagbladet*, som var blevet oprettet i november 1851 og følgelig ikke

havde været med i diskussionen omkring *Clara Raphael*, ironiserer i sin anmeldelse (13.1., sign. L.K., måske L. Kragballe) over, at damerne i *Clara Raphael* ikke trængte til mandfolk, hvorimod de i *Minona* tilbyder kærligheden. Det foreslås, at afholdenheden i det Raphael'ske ægteskab i virkeligheden var tænkt som et erotisk pikanteri. Videre harceleres der over, at incestforholdet mellem *Minona* og *Viggo* alligevel ikke realiseres, og at *Tyra* skal dø. »Hvorfor ikke lade dem leve og trodse Verden med dens Fordomme? Er Forf. bange for Theologernes Ramaskrig? (...) enten Emancipation eller Theologi«. Den store anmeldelse, der fylder hele forsiden, er præget af overlegen foragt. Den rimelige indvending mod de mange refleksioner følges 291 af et råd til forfatterinden om at skrive dialoger som Platon, hvilket, noteres det herefter, forfatterinden dog ikke ville kunne, da hendes ideer ikke hænger sammen. Den eneste ros gælder sproget, som kaldes »overordentlig flydende og reent«, hvilket man jo »er vant til hos denne Forf.«

Hånen for ikke at løbe linen ud fik i *Literært Maanedsskrift* (januar, sign. »Deres aldrende Veninde«) sit modstykke i en moraliserende opsang over forfatterindens 'besmittede fantasier og uhyggelige billeder'; »denne Plet turde ikke rolig sidde, og derfor gav jeg min ringe Skjærv til Aftvætnings-Sæbe«. *Lolland-Falsters Stiftstidende* (nr. 21, o. 1.2., sign. ***) anmelder egentlig ikke *Minona*, men rapporterer om dens modtagelse i hovedstaden: »i et af vore bedste [blade] »Dagbladet« er hendes nye Skrift »Minona« saaledes blevet gjennemheglet, at det umuligt kan andet, end have Indflydelse paa Bogens Afsætning«. Formentlig imødekommer anmelderen en del lokalt nag ved således at se frem til forfatterindens ruin og ved at udtrykke sin glæde over, at »den Spottesyge« nu selv har nedkaldt spot over sit hoved.

Flyveposten (9.2., sign. h.) gentager sin påstand fra *Clara Raphael*-anmeldelsen om, at kun Heibergs navn og forord i debutbogen forårsagede dens berømmelse. Anmelderen ser godt, at »Ideen« med årene er »svulmet i Fylde«, men mener at denne fylde »truer med at stige over alle Naturens, Fornuftens og Qvindelighedens indre Dæmninger, og at bortskylle baade Skjønheden og Varmen i den emanciperede Novelle-Poesie«. Ideen er blevet større, men begejstringen mindre: »Der stryger en iiskold Luft igjennem de fleste Partier af denne Fortælling«. Romanen kan godt siges at være noget kuldslået, men kulden kommer ikke, som anmelderen forsøger at bilde os ind, fra forfatterindens »Unatur, Uskjønhed, Usandhed og Mangel paa Poesie«. Den opstår snarere fra Fibigers forudannelser om, at læserne ville møde hendes bog med netop den kulde, der her lægges for dagen. Anmelderen kalder »danske Læserinder« til kamp mod denne form for emancipation og sammenligner Fibiger med *George Sand*: »Man er ikke *Madame Dudevant*, fordi man er *Minona*«, en smigrende sammenligning hvis *Sand* ikke netop havde været emancipationens europæiske skræmmebillede par excellence.

292

Rudolf Varberg, Fibigers ihærdige forsvarende fra *Clara Raphael*-debatten, havde allerede været utilfreds med *Et Besøg*, fordi emancipationsprojektet fjernede sig fra den socialisme, han troede at skimte i *Clara Raphael*, for at antage stadig mere idealistiske former. Nu benytter han lejligheden til at tage aldeles afsked med hende. Han ironiserer (*Fædrelandet* 18.2., sign. R.S.) over, at hun i hver ny bog tager tidligere standpunkter tilbage og konstaterer meget vittigt, at i denne bog når hun allerede i anden del at tage tilbage, hvad hun har hævdet i første del. Han påpeger, at forfatteren med *Minonas* omvendelse faktisk fordømmer sine egne standpunkter, og tanken om incest som revolutionært våben ligger ham fjernt. Som materialist har *Varberg* et bornert syn på mennesket. Han mener, at incest er unaturlig: »Det kan vistnok betvivles, at en saadan, ovenikjøbet gjensidig, Følelse kunde opstaa i vore moderne Samfund«, og henviser til *Hegel* som autoritet. Bitterheden mod den kvinde, han fa år før havde sat meget på spil for at forsvare, kommer måske tydeligst til udtryk i den lille bemærkning om, at forfatteren »naturligvis ogsaa gjør sig skyldig i den almindelige Fruentimmerfeil at forvexle kunde med kunne«, altså en forveksling af infinitiv og participium (hvilket vist i øvrigt ikke ses i romanen). Til slut udtrykker *Varberg* det håb, at forfatteren »snart maa bringe det saa vidt i den omtalte Hurtighed til at skifte Anskuelse, at hun ikke venter med at gjendrive sig selv, til hun har faaet en Tanke nedskrevet, men besørger det umiddelbart i samme Øieblik, den opstaaer hos hende. Der vil saa rigtignok ikke komme nogen Bog ud af det; men det kan ogsaa være det samme.«

Den eneste rimeligt positive anmeldelse kom i en norsk avis, *Christiania-Posten* (14.8., usign.), og den bygger på en lovlig naiv læsning, der tager bogens moralske slutning på ordet. *Minonas* dødsscene berømmes som det mest gribende anmelderen har læst, »et værdigt Sidestykke til »Evas« i »Onkel Tom«« (*Harriet Beecher Stowes Onkel Toms Hytte*, 1851, da. 1853). Dertil kom, at *Sigvald Spandet* i sin ovennævnte artikel i *Dagbladet* 21.3. gik kraftigt i rette med forsøgene på at lukke munden på forfatterinden. Han ønsker at »yde Forfatterinden den Anerkjendelse, som jeg synes, der ikke bør forholdes hendes ufortrødne talentfulde Virksomhed. Jeg veed jo nok, at »Clara Raphaels« Forfatterinde ikke er i Mode længere, 293 og at mange fornemt rynke paa Næsen af hendes Skrifter, men hun er og bliver dog Emancipationsideens egendige Bærer i vort Fædreland.«

At anmelderne skrev på mange chokerede læsers vegne, kan andre kilder bevidne. *H.C. Andersen*, der nærrede livslang interesse for de vanskeligt stillede Fibigersøstre, skrev efter at have læst bogen til *Ingemann*: »det er, som jeg har grebet en stærkt duftende, giftig Vandplante, og nu, da jeg heelt har den i Haanden, opløser den sig, slimet og ækel! (...) Jeg er hertil aldeles uenig med Forfatterinden og forkaster Bogen; men siden opirrer hun mig; thi naar *Minona* er død, bliver selv *Gouvernanten* [*Clara Raphael?*], som jeg troede [var] skikkelig, dyrisk vild (...) Hvor er det muligt, at en ung Pige - reen og uskyldig, som jeg troer,

Forfatterinden er - kan leve, tænke, skrive, læse Correctur paa Noget som dette?« (Bille og Bøgh: *Breve fra Hans Christian Andersen 1878*, II, s. 305-307).

13. Livsværket

Anmeldelserne af *Minona* havde direkte eller indirekte til formål at standse Mathilde Fibigers forfatterskab, hvilket lykkedes. Hun udgav ikke flere bøger og måtte igen male porcelæn eller tage ud som privatlærerinde, skønt familierne var betænkelige ved at engagere en så berygtet kvinde til at undervise deres børn. I 1856 fik hun tilkendt en årlig understøttelse på 80 Rd. af enkedronning Caroline Amalie, formentlig ved Grundtvigs mellemkomst, og med den forsøgte hun at føre egen husholdning som oversætter og syerske. Hun oversatte et par af Hoffmanns fortællinger og en af Auerbachs romaner og underskrev sig i den sammenhæng stadig »Forfatterinden til Clara Raphael«, men opgaverne hørte snart op. I 1859 anmeldte hun Ilias *Rettroende Eventyr i Berlingske Tidende*, og i 1867 skrev hun som nævnt en kort biografi over Iliia som forord til hendes efterladte digte.

På det tidspunkt var hun dog allerede slået ind på en helt anden vej. Hun havde lært den magtfulde minister og senere finans- og hospitalsborgmester i København C.E. Fenger at kende, og han hjalp hende til en uddannelse som telegrafist. Efter at have været 294 elev i tre år blev hun 1.4. 1866 ansat som »ekstraordinær Assistent« ved Den danske Statstelegraf, ekstraordinær fordi hun var den første kvinde i etaten og statens første kvindelige 'tjenestemand'. Som telegrafist arbejdede hun fire år i Helsingør, derefter var hun et år stationsbestyrer i Nysted på Lolland for at ende i Århus. I 1869 skrev hun til *Tidskrift för hemmet* den fine artikel »Den Ensomes Hjem« om det hjemmeliv, en enlig, arbejdende kvinde kan skabe om sig, og i 1870 til samme blad en omtale af Leonora Christinas nyligt fundne og udgivne *Jammers Minde*. På Bajers opfordring blev hun medlem af Dansk Kvindesamfund ved dets stiftelse. »Min Virksomhed ligger jo indenfor Emancipationens Omraade, og om Forfatterinden end er død, saa lever jo Arbejdersken«, skrev hun til ham 8.1. 1871 (Marg. Fibiger 1891, s. 223). Hun døde af lungebetændelse 17. juni 1872.

Stiftelsen af Dansk Kvindesamfund var det afgørende tegn på, at tiden var moden til at sætte kvindeemancipationen på den politiske dagsorden i Danmark, ligesom stiftelsen af Association Internationale des Femmes i 1868, som den danske forening det første halve års tid var en underafdeling af, var tegn på den europæiske interesse for sagen. I forordet til *Kvindernes Underkuelse* oplyser Brandes, at han allerede i flere år havde overvejet selv at skrive en bog om emnet, og senere hævdede han, at han med denne oversættelse havde rejst kvindesagen i Norden. Under 1880'ernes 'sædelighedsfejde' skrev han til Bjørnson: »Jeg vil ikke se Kvindesagen, som jeg selv ganske alene har bragt frem her i Norden og i en Aarrække ene kæmpet for under Forfølgelse fra alle Sider, forvrøvlet af uvidende Kvinder« (4.9. 1887, trykt i Borup (udg.): *Georg og Edvard Brandes Brevveksling med Nordiske Forfattere og Videnskabsmænd 1939*, IV, s. 186).

Brandes nævner ikke Mathilde Fibiger i sit forord, skønt hans tankegang slet ikke er så forskellig fra hendes. De har således begge hentet inspiration hos Heiberg, Brandes sætter første strofe fra »Protestantismen i Naturen« (*Nye Digte*, 1841) som motto, og en sætning fra Brandes' forord som denne: »Intet er skønt uden det, som er sandt og retfærdigt«, kunne lige så godt have stået hos Fibiger, som i *Clara Raphael* skriver: »Men kun hvad der er sandt og frit, er ægte skjønt« (s. 42). På den anden side er det sikkert ikke kun 295 uvidenhed og modvilje mod at anerkende en forgænger, der får Brandes til at fortie Fibigers indsats. Deres syn på den kvindelighed, emancipationen skulle frisætte, var grundlæggende forskelligt. Brandes så frem til, at kvinderne ville bryde ud af familien og skabe sig et liv magen til de moderne mænds; han forventede, at kønsrolledualismen ville blive afviklet og erstattet af lighed mellem kønnene. Fibiger ønskede derimod, at den frigjorte kvinde ville udvikle sig endnu længere i retning af den særlige 'skønne kvindelighed', som romantikken havde sat i højsædet, men som Brandes' moderne gennembrud ønskede at detronisere.

Det moderne gennembrud var naturligvis et opgør med den forudgående romantiske periode, og i 1800-tallets sidste tiår blev de kulturelle koder da også nærmest fuldstændig stillet om. At romantikken trods alt ikke tabte al interesse, viste sig imidlertid i publikums overvældende optagethed af Johanne Luise Heibergs erindringer *Et Liv, gjenoplevet i Erindringen* (1891-1892), som udkom året efter hendes død. Denne bogs publikumssucces, samt det forhold at Mathilde Fibiger heller ikke her nævnes, kan tænkes at være baggrunden for, at Margrethe Fibiger (1846-1927), en datter af Mathildes bror Axel, nu skrev og udgav sin biografi *Clara Raphael - Mathilde Fibiger* (1891). Hun fortæller historien om Mathilde Fibigers liv og forfatterskab grundigt, loyalt og direkte fra kilderne, herunder familiebreve som ikke i dag er offentligt tilgængelige, hvis de overhovedet endnu eksisterer? Goldschmidt-korrespondancen kendte hun dog tilsyneladende ikke. Hendes bog er stadig hovedværket om Mathilde Fibiger. I slutningen af bogen, hvor

Mathildes forhold til kvindesagen omtales, skriver Marg. Fibiger:

De, der i den Bevægelse, »Clara Raphaels Breve« afstedkom, havde troet at skimte Morgenrøden af den Dag, der skulde bringe en virkelig Bedring i Kvindens sociale Kaar her hjemme, skulde sørgelig skuffes, thi desværre, det var ikke nogen lang og lys Vaardag, Morgengryet denne Gang bebudede, det var det kortvarige Purpurskær, der en Novembermorgen viser sig i Øst for snart at slukkes i Taage og Slud. Og saa kom den lange Vintersøvn - tyve lange Aar eller, for at være hel nøjagtig, nitten. Da bebudedes den gryende Dag atter ved en 296 lille Bog, vidt forskellig fra »Clara Raphael« og ganske anderledes ubeskeden i sine Fordringer. Men den var skrevet af en Mand, hvis Ord havde al den Vægt, Kundskab og Storsind kan forlene Ord med. Det var John Stuart Mills »Kvindernes Underkuelse«, oversat af Dr. G. Brandes (1869). (s. 219f)

Marg. Fibiger noterer den sælsomme skæbnens ironi, der ligger i, at også Brandes' oversættelse på en måde, ved sit motto, havde forord af Heiberg, »thi man tør vel næppe antage det for en Vittighed af Oversætteren?«, spørger hun. Måske antyder hun hermed, at Brandes efter hendes mening burde have erindret Mathildes pionerarbejde i sit forord. Mathilde læste i øvrigt Brandes' oversættelse og skrev herom: »At saadan en Bog er udkommen, og at en dansk Mand har stillet sig i »Brechen« og ærligt gør sig til dens Talsmand her hjemme, er en større Glæde, end jeg troede nogen Sinde at skulle opleve«. Marg. Fibiger tilføjer, at den opsigt, Stuart Mill-oversættelsen vakte, »i ingen Henseende [kunne] maale sig med den Omtale, »Clara Raphael« i sin Tid var Genstand for«, men at den senere bog til gengæld ikke blev »et Raab i Ørkenen«, enten fordi den var skrevet af en mand, eller fordi tiden nu var moden for kvindesagen (s. 221).

Brandes har måske følt sig ramt af Marg. Fibigers kritik af hans forbigåelse af Mathilde Fibigers indsats og irriteret over denne påvisning af, at *Clara Raphael-fejden* længe før hans bog havde skabt interesse for kvindesagen. I alt fald udviste han den karakteristiske reaktion at lade sorteper gå videre. Han skrev en anmeldelse af Marg. Fibigers bog, der alene handler om, hvor dårligt Mathilde var blevet behandlet - af Heiberg-familien. På den måde lykkedes det ham både at vende interessen bort fra hans eget problematiske forhold til forgængeren og at rette et kraftigt angreb mod Heiberg-familiens eftermæle og dermed den romantiske periode, han ville gøre op med. Heiberg fremstilles som en gammel forlibt nar, der når det kom til stykket, lod »sin Dame i Stikken«, og fru Heiberg som den jaloux kone, der »uden Tøven [stikker] Hymens Fakkelt lige i Næsen paa den unge Frøken« (*Samlede Skrifter* XV, s. 298-303).

Marg. Fibigers biografi og Brandes' anmeldelse nødte A.D. Jørgensen, 297 der besørgede udgivelsen af Johanne Luise Heibergs erindringer, til i noterne til 3. del (1892 s. 285-297) at give en redegørelse for forholdet mellem søstrene Fibiger og familien Heiberg, og at optrykke endnu ikke offentliggjorte breve mellem de to familier, herunder også det takkebrev Mathilde kvitterede med, da fru Heiberg efter sin mands død havde sendt hende en kikkert til erindring. I takkebrevet hedder det: »Det var en kort Tid, da Livet baade i og om mig var som et Juletræ, hvor der blot mangler, at Lysene skal tændes; han [Heiberg] tændte dem, og det blev saa straaleklart som nogen Solskinsmorgen, der har bebudet en regnfuld Dag. Med Udgivelsen af mine faa Bøger var det forbi; den Maade, hvorpaa min Stræben blev mødt af Verden, som jeg ikke forstod, maatte ifølge min egen og min Begavelses Natur knuse den«. A.D. Jørgensen beklager, at »Mindet om den ædle og fine Natur, der stod bagved Forfatternavnet »Clara Raphael«, er blevet knyttet til et Angreb paa et par Mennesker, som hun selv og hendes Nærmeste satte saa højt«. Hvorom alting er, så var hele dette røre omkring Fibigers person sikkert årsag til, at *Clara Raphael* kunne genudsendes i et 3. oplag (egl. 2. udgave) i 1893. Marg. Fibiger udsendte i 1894 endnu en glimrende bog, denne gang om Ilia Fibiger: *Et Kvindeliv*.

Da Mathilde Fibiger havde så ringe succes som skønlitterær forfatter, men så stor succes som feminist - hun lancerede feminismen i offentligheden og realiserede med sin telegrafistansættelse kvindesagens ligestillingsprogram - har eftertiden fortrinsvis husket hende i forbindelse med kvindesagen, mens litteraturhistorien har været indstillet på at glemme hende (hun blev udeladt i Politikens *Danmarks Litteraturhistorie*, 1. udg. 1964-1966). Dansk Kvindesamfund hyldede Fibiger og Worm som sine pionerer, og dette eftermæle tilsluttede familien sig; niecen Hedeveg Fibiger ønskede ikke, at Goldschmidt med sin brevuegave skulle genopfriske mindet om forfatterinden Mathilde Fibiger, og trods sin loyalitet mod fasteren mener også Marg. Fibiger, at Mathildes mangel på sanselighed og den dermed forbundne livserfaring forhindrede hende i at blive digter. Da 1970'ernes feminisme genopfriskede interessen for hende var det igen kvindebevægelsens pioner, man søgte. Både Eva Bendix's efterskrift til 3. udgaven af *Clara Raphael* (1976), Lise Sørensens 298 *Den nødvendige nedtur* (1977) og Tine Andersens og Lise Busk- Jensens *Clara Raphael - Mathilde Fibiger* (1979) koncentrerer sig om Fibigers feminisme.

Den tolkning af hendes livsværk havde Mathilde Fibiger selv tilbudt eftertiden. I et brev fra o. 1870 skriver hun: »Det er mit Livs Betydning, at jeg har udviklet mig fra Illusion til Virkelighed«, en passage der er blevet læst som en bevægelse fra litteraturens illusioner til arbejdslivets virkelighed. I samme brev nævner hun imidlertid også, at hun »har faaet et Knæk engang, er ligesom gaaet i Staa«, og at folk tror, at blev hun blot repareret, så kunne hun begynde, hvor hun i sin tid slap - eftersom de jo selv endelig er kommet netop dertil »med Tidsaandens agende Post«. Det afgørende for hende er, at det først som arbejderske lykkedes hende at blive knyttet til sine medmennesker på en måde, som »Herrerne i Aandernes Rige« aldrig havde tilladt hende (Marg. Fibiger 1891, s. 203f). Som alle skribenter søgte Fibiger medmenneskelig kontakt

gennem sine bøger. Derfor standsede læsernes absolutte afvisning af den sidste bog forfatterskabet. Den menneskelige udvikling, hun gennemgik fra 1850'erne og de efterfølgende tyve år, var hun ikke alene om. Den havde givet temaer nok for nye bøger, hvis vilkårene havde været gunstigere. Hendes velskrevne breve og de to sene artikler viser, at refleksions- og formuleringsevnen var intakt til det sidste. Fibigers forfatterskab standsede ikke, fordi hun ikke havde mere at sige, men fordi læserne vendte det døde øre til. 'Tidsånden' accepterede kvindernes stilfærdige overtagelse af arbejdsmarkedets dårligt lønnede stillinger, fordi de dermed også kunne overtage deres egen forsørgelse. At blive optaget i den litterære verdens broderskab var straks en anden sag.

14. Tekstforhold *Clara Raphael*

Trykmanuskriptet til *Clara Raphael* er bevaret i Det Kgl. Biblioteks håndskriftsamling (Coll. Saml. 201,4°). Det består af 9 ¼ regelmæssigt beskrevne og nummererede ark med få rettelser af ortografisk og sproglig art, f.eks. *Sødskende* > *Søskende* (s. 47), *Don Qvicikotte* 299 > *Don Quixote* (s. 70) og *stor* > *hensynsløs* (s. 39), *Byens unge Damer* > *de unge Damer* (s. 45).

Enkelte rettelser synes at være indført for at imødekomme Heibergs kritik i hans kun delvist bevarede brevveksling med Fibiger forud for udgivelsen. Således er *prostituere mig hos P*'s* rettet til *blive til Latter hos P*'s* (s. 30) i en passage, der drejer sig om Claras første optræden som baldame. De to vendinger var i en vis forstand synonyme, men Heiberg har måske frarådet Mathilde Fibiger at vælge den stærkeste for at undgå enhver association mellem Claras nervøsitet for at prostituere sig og hendes senere emancipation. Desuden er tre replikker i niende brev let forkortede, så ordvekslingen mellem Clara og Madam Star bliver mindre skarp.

Trykgrundlaget for nærværende udgave er førsteudgaven, som udkom anonymt o. 20. december 1850 med 1851 på titelbladet på C.A. Reitzels forlag. I løbet af foråret 1851 udkom et nyt oplag, som formentlig er identisk med det første; det har ikke kunnet verificeres, da Det Kgl. Bibliotek ikke ejer et eksemplar fra dette oplag. Tredje oplag kom i 1893 efter forfatterens død og var egentlig en andenudgave, eftersom den gotiske sats var erstattet af latinsk. I 1976 blev denne andenudgave genudsendt i fotografisk optryk som fjerde oplag (ved Eva Bendix).

Fra trykmanuskriptet til førsteudgaven er der ubetydelige rettelser. Brevenes nummerering er rettet fra arabertal til bogstavering. I fjerde brev er adressaten tilføjet som *Kjære Mathilde*, men ikke i femte brev. Et egennavn, *Fru Leth*, er rettet til *Fru Linz* (s. 44), måske efter Heibergs påmindelse om at sikre anonymiteten, eller fordi der allerede er en jomfru Leth i første brev (s. 18).

Det siges, at Heiberg fandt navnet Clara Raphael til Fibigers heltinde (Fredrik Bajer: *Klara Rafael-Fejden* 1879, s. 15). Vilh. Andersen mener, Heiberg genbrugte fornavnet Clara fra sin moders, Thomasine Gyllembourgs, første novelle »Familien Polonius« (1827), hvori anden del hedder »Claras Skriftemaal« (*Illustreret Dansk Litteraturhistorie* IV, 1925, s. 110). Påstanden er ikke dokumenteret, men hvis den er korrekt, bestyrker det antagelsen af, at trykmanuskriptet er en renskrift foretaget efter Heibergs kritiske gennemlæsning af en tidligere version, eftersom heltinden hedder Clara i trykmanuskriptet. Om efternavnet Raphael: se n.t.s. 20.

300

Førsteudgavens ortografi og interpunktion er bevaret. Ældre stavemåder er ikke moderniserede; fe er *fælleds Sag* ikke rettet til *fælles Sag* (s. 23) og *blendede* er ikke rettet til *blændede* (s. 31). Den ujævne kommatering er hverken standardiseret eller korrigeret. Fibiger sætter regelmæssigt komma foran infinitiver og mellem sideordnede verber forbundne med »og«, og når den fiktive brevskriver refererer sine samtaler, sættes kun samtalepartnerens replikker i anførselstegn (f.eks. s. 36). Oplagte sætte- og skrivefejl er stiltiende rettet. Øvrige rettelser, dvs. af formodede sætte- eller skrivefejl, er opført i rettelseslisten nedenfor.

Tekstrettelser:

s. 11:

Himmelske, For > Himmelske. For

s. 22:

Firnis > Fernis

s. 24:

Heibergs, Helvede > Heibergs Helvede

s. 40:

Henseende have de > Henseende have De

s. 67:

Ulfeld > Ulfeldt

Minona

Trykmanuskriptet til *Minona* er ikke bevaret på Det Kgl. Bibliotek, som heller ikke har andet manuskriptmateriale romanen vedrørende. Trykgrundlaget for nærværende udgave er første og hidtil eneste udgave, som udkom på Andr. Fred. Høsts forlag under pseudonymet »Forf. til »Clara Raphaels Breve« i slutningen af november 1853 med 1854 på titelbladet.

Rettelsesprincipperne er de samme for *Minona* som for *Clara Raphael Oplagte sætte-/skrivefejl* er rettet stiltiende; visse *tilsyneladende* sætte- eller skrivefejl er rettet og opført i rettelseslisten. I øvrigt er førsteudgavens ortografi ligesom i *Clara Raphael* bevaret med dens særheder. Således er *Viggo kunde intet gjøre hende tilpas* ikke rettet til fe *Viggo kunde ikke gjøre hende tilpas* (s. 102); *Ingen af dem var tilbøielig* er ikke rettet til *Ingen af dem var tilbøielige* (s. 122); *ud af Vinduet* er ikke rettet til *ud ad Vinduet* (s. 123); *Assistentkirkegaard* er ikke rettet til *Assistenskirkegaard* (s. 209) o.s.v.

Den særlige interpunktion i *Minonas* førsteudgave er ligeledes 301 bevaret; fx er der ikke grebet ind over for det store forbrug af tankestreger og udråbstegn. Dog er de manglende anførselstegn omkring replikker og indre monologer af hensyn til læselighed og konsekvens stiltiende indsat. Fibiger sætter ofte anførselstegn om en replik og ikke om den næste, eller hun sætter ved replikkens begyndelse og ikke ved dens afslutning. Denne uregelmæssighed blev påtalt i en samtidig anmeldelse (*Dagbladet* 13.1. 1854).

Tekstrettelser:

s.101:

beder dem > beder Dem

s.109:

Selvtillid »Maaskee > Selvtillid! »Maaskee

s.121:

forstaae > forstaaet

s.122:

Panteistisk > Pantheistisk

s.132:

faldet dem ind > faldet Dem ind

s.134:

underkastet sig > underkastet sig.

s.153:

»det var min første > »Det var min første

s.154:

Clara og jeg, var, > Clara og jeg var,

s.165:

helliger den > helliger dem

s.173:

Gaa de ikke med? > Gaa De ikke med?

s.188:

al dens Lidelse > al dets Lidelse

s.193:

»thi Verner« > »J. Verner«

s.194:

efter at trøstet > efter at have trøstet

s.200:

kaldt den Hjælp > kaldt den til Hjælp

s.209:

her hviler sig > der hviler sig

s.227:

han er dem nær > han er Dem nær

s.231:

Begreber,« > Begreber«,

s.242:

Der var unaturligt > Det var unaturligt

15. Litteratur

Det Kgl. Bibliotek ejer 96 breve fra Mathilde Fibiger, hvoraf store dele er citeret i Marg. Fibigers biografi.

Tine Andersen og Lise Busk-Jensen: *Mathilde Fibiger- Clara Raphael*, 1979. Tine Andersen: »Jeg elsker Arbejdet i samme Grad som jeg elsker Friheden« i Hanne Rimmen og Eva Lous (red.): *Kvinder undervejs*, 1986. Vilh. Andersen: *Illustreret Dansk Litteraturhistorie* bd. IV, 1925. Fredrik Bajer: *Klara Rafael-Fejden*, 1879. Fredrik Bajer: *Livserindringer*, 1909. Eva Bendix: *Efterskrift til Clara Raphael* 3. udg. 1976. 302 C.St.A. Bille og N. Bøgh (udg.): *Breve til Hans Christian Andersen*, 1877.

C.St.A. Bille og N. Bøgh (udg.): *Breve fra Hans Christian Andersen I-II*, 1878.

Morten Borup (udg.): *Georg og Edvard Brandes Brevveksling med Nordiske Forfattere og Videnskabsmænd* bd. IV, 1939.

Morten Borup (Udg.): *Breve og Aktstykker vedrørende Johan Ludvig Heiberg I-V*, 1946-1950.

Morten Borup (udg.): *Breve fra og til Meir Goldschmidt I-III*, 1963.

Georg Brandes: forord til J. Stuart Mill: *Kvindernes Underkuelse*, 1869 (citeret efter genoptryk af 2. udg.

Fibiger, Mathilde, *Clara Raphael*, 1994

(1885), 1979).

Lise Busk- Jensen: »den høieste Virkelighed selv« - romantikkens kvindelige tekst« i *Edda 2*, Bergen 1989.

Lise Busk- Jensen (red.): *Nordiske forfatterinder*, 1990.

Dansk litteraturhistorie VI, Gyldendal, 1985.

Amalie Fibiger: *Fibiger*, 1949 (slægtsbeskrivelse)

fohs. Fibiger: *Mit Liv og Levned*, 1898.

Marg. Fibiger: *Clara Raphael - Mathilde Fibiger*, 1891.

Marg. Fibiger: *Et Kvindeliv - Illia Fibiger*, 1894.

Marg. Fibiger: »Adolf Fibiger« i *Museum V,I*, 1894.

Johanne Luise Heiberg: *Et Liv, gjenoplevet i Erindringen*, 1891-1892.

Nordisk kvindelitteraturhistorie bd. II, 1993.

Lise Sørensen: *Den nødvendige nedtur*, 1977.

Helge Therkildsen: »Clara Raphael« i *Kritik 22*, 1972.

H. Topsøe- Jensen (udg.): *H.C. Andersen og Henriette Wulff. En Brevveksling I-III*, 1959.